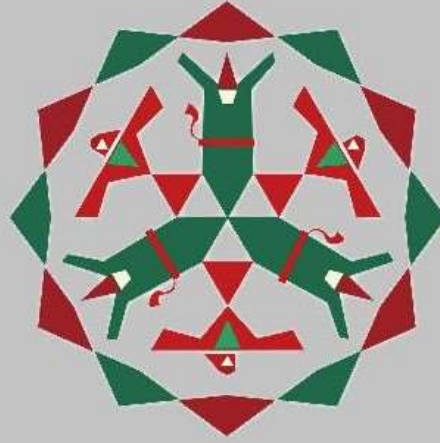

İNANÇ ÖZGÜRLÜKLERİ EŞİT HAKLAR

ADO

Alevi Düşünce Ocağı

UYGULAMADA AİHM KARARLARI İZLEME RAPORU-2 TEMMUZ 2020

UYGULAMADA AİHM KARARLARI İZLEME RAPORU – 2 -TEMMUZ 2020

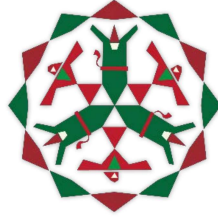
İÇİNDEKİLER

İzleme Raporu -2 hakkında.....	2
Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'ne sunulan ADO raporu sunum yazısı.....	4
ADO raporu. Türkiye'de Eğitim sorunları.....	5
Avrupa Konseyi ADO raporu kabul yazısı.....	9
Türkiye'nin 3 Haziran tarihli YOL HARİTASI gecikme mücbir sebepler açıklaması.....	10
ADO Basın Bildirisi.....	14
Ek.1-TEMEL HAKLAR ve ALEVİ SORUNLARI - UYGULAMADA AİHM KARARLARI 26.Ocak.2020'de İstanbul'da Dr. Rıza Türmen, Dr. Mine Yıldırım ve Prof. Dr. İbrahim Kaboğlu'nun katılımı ile gerçekleşen ADO – ADİP panelinde yapılan konuşmalar ve açıklamalar.....	15

HAZIRLAYAN:

ALEVİ DÜŞÜNCE OCAĞI

ADO

Alevi Düşünce Ocağı

“Bu yayın ETKİNİZ AB programı kapsamında Avrupa Birliği finansal desteği ile üretilmiştir. “
Bu yayının içeriğinden yalnızca ADO Alevi Düşünce Ocağı Derneği sorumludur ve hiçbir şekilde
Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmamaktadır.

Yayın Evi : Zinde Yayıncılık
Sertifika NO: 34300
Tarih: Temmuz2020

AİHM KARARLARI İZLEME RAPORU II. HAKKINDA

Alevi toplumunun uzun yıllardan beri sürdürdüğü “HAK ve EŞİTLİK” talepleri birçok aşamadan geçtikten sonra AİHM tarafından 2014-16 yılları arasında kararlara bağlanmış, ancak kararların uygulamaları değişik nedenlerle uzun gecikmelerle ve ancak kısmen gerçekleşmiştir.

2018 yılında Türkiye’de OHAL koşullarının sona ermesi üzerine uygulama takiplerini tekrar gündeme alan Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi inanç özgürlükleri ile ilgili Eylem-Hasan Zengin davası kararlarını da Cem Vakfı davalarına ekleyerek 2019 yılı 3-5.Aralık tarihinde yapılan 1362. Bakanlar Komitesi toplantısı gündemine aldı. Bu toplantıda alınan kararlar Ocak 2020’de yayınladığımız AİHM KARARLARI İZLEME RAPORU I.’de yayınlanmıştır.

“Devlet otoritelerinin Alevi topluluğunun ibadet alışkanlıkları (yöntemleri – pratikleri) ve ibadet yerlerine yönelik davranışları, Devlet’in inanç gruplarının özerk varoluş haklarına karşı tarafsızlık ve ayrımcı olmama görevleri ile bağdaşamaz.” İlkelerini hatırlatarak başlayan 1362. Nolu Bakanlar Komitesi toplantısında;

- Yerel mahkemelerin cem evlerinin aydınlatma giderlerini kısmen karşılanması ile ilgili kararlarının ayrıca başka denetim ve takip gerekleri de doğurmakta olduğunu ve bu uygulamaların Alevi toplumunun devletin inançlara sağladığı mali desteklerden tümü ile hariç tutulma halinin çözümü için yeterli olmadığına,
- Zorunlu din dersleri ile ilgili değişikliklerin yeterli olmadığı, çocuğun derslerden muafiyeti için ebeveynlerin din ve inançlarını açıklamak zorunda bırakılmasının ağır bir yük oluşturduğu ve konunun önemi nedenleri ile Hasan ve Eylem Zengin (1448/04) ve Mansur Yalçın ve diğerleri (21163/11) davalarını bu gruptan ayırarak “NİTELİKLİ İZLEME” prosedürlerine almaya,
- AİHM kararlarının işaret ettiği sorunlara ulusal düzeyde çözüm bulmak amacı ile üzerinde fikir birliğine varılmış yasal ve idari düzenlemeleri net bir biçimde gösteren ve kesin bir takvime bağlayan bir etraflı “YOL HARİTASI” ’nın Bakanlar Komitesi’ne 1.Haziran.2020’de sunulmasına karar verildi.

Bu kararlar ışığında bundan sonra NİTELİKLİ İZLEME prosedürleri ile takip edilecek olan DİN DERSLERİ uygulamaları ile ilgili bir durum raporu hazırlanarak ADO tarafından 20.Nisan.2020’de Bakanlar Komitesi’ne sunuldu.

Cem evleri ve temel haklar ile ilgili “YOL HARİTASI” çalışmalarından sorumlu Türkiye heyeti 18-19.Aralık.2019 ‘da Avrupa Konseyi yetkilileri ile görüşmeler yaptıktan sonra 7.Şubat.2020’de Avrupa Konseyi’nin görüş ve önerilerini de alarak yürüttüğü çalışmaları COVID-19 nedeni ile süresi içinde tamamlayamadığını Bakanlar Komitesi’ne 3.Haziran.2020 sayılı yazısı ile bildirdi.

ADO, 14.Haziran.2020’de bir basın bildirisi yayımlayarak elde olmayan nedenler ile gecikmiş olan çalışmaların bir an önce tamamlanarak gerek Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’ni gerekse kamuoyumuza sunulmasını beklemekte olduğumuzu bir kez daha hatırlatarak, durumu Alevi kuruluşları, İnanç Özgürlükleri ile ilgili Sivil toplum kuruluşları, değerli basın mensupları ve kamuoyumuzun bilgilerine sundu.

Bu raporumuzda ADO’nun Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’ne sunduğu “Eğitim Raporu”, Türkiye’nin gecikme ile ilgili yazısı ve ADO “Basın Bildirisi” ile 26.Ocak.2020’de İstanbul’da ADO-ADİP tarafından düzenlenen “TEMEL HAKLAR ve ALEVİ SORUNLARI- UYGULAMADA AİHM KARARLARI” panelimizde yapılan konuşmaları bulacaksınız.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'ne Sunulan ADO Raporu Sunum Yazısı

AVRUPA KONSEYİ BAKANLAR KOMİTESİ'NE

İlgi: CM/Notes/1362/H46-32 1362. Toplantı Kararları. Geliştirilmiş takip prosedürleri uygulanan eğitim davaları hakkında BK toplantısı. (Zengin davaları – Hasan ve Eylem Zengin Başvuru No. 1448/04 ve Mansur Yalçın ve diğerleri – Türkiye Başvuru No. 21163/11)

Bakanlar Komitesinin 3-5 Aralık 2019 tarihli 1362. toplantısında alınan kararı üzerine AİHM kararlarıyla ilişkili eğitim meseleleri ve sorunlarına genel bir bakış sunmaktan memnuniyet duyarız. Söz konusu kararda “şu ana kadar alınan tedbirler Mahkemenin dile getirdiği tüm kaygıları gidermiş görünmemekte” denmekte, “ayrımcı olmayan bir muafiyet uygulamasının olmamasına”, “ebeveynlik haklarının ihlaline” ve “dini ve felsefi inançları açıklama zorunluluğuna” işaret etmektedir.

Türkiye'nin Mahkeme kararlarının gereksinimlerini karşılamak üzere olası tedbirlere dair detaylı bir planı 1 Haziran 2020 tarihinde teslim etmesini bekliyoruz. Bu yazının ekinde söz konusu davalarla ilgili eğitim meselelerine genel bir bakış ve Nisan 2020 tarihli Durum Raporunu bulabilirsiniz.

Durum Raporundan da görüleceği üzere, Mahkeme kararlarından bu yana uzun süre geçmiş olmasına rağmen ilerleme son derece yavaş olmuş, bazı durumlarda ise son derece kafa karıştırıcı, anlaması ve takip etmesi zor olmuştur. Zorunlu dersler hala zorunlu olup, muafiyet uygulaması geliştirilmemiştir. Müfredat, metinlere çok küçük eklentiler haricinde aynı kalmıştır; örneğin ilkokul 4. sınıftan lise sona kadarki sekiz yıl için mevcut 1782 sayfalık Din Kültürü ve Ahlak dersi müfredatına Alevilikten bahseden yalnızca 20 sayfa eklenmiştir. Maalesef, Din Kültürü ve Ahlak dersi müfredatı ve uygulaması konusunda ilerleme sağlamak yerine, hepsinin içeriği köktenci olan başka seçmeli dersler okul programlarına dair edilmiş ve öğrenciler zorunlu derslerin yanı sıra bu seçmeli derslerden birini de almaya zorlanmıştır. Tüm bunlara ek olarak, Alevilerin ve diğer dinlerin mensuplarının kendi din görevlilerini herhangi bir okul veya üniversitede eğitimlerine izin verilmemektedir, yani eğitim politikaları ülkenin tüm vatandaşlarını tek bir dinin tek bir yorumuna asimile etmek için tasarlanmıştır. Mahkeme'nin İzzettin Doğan – Türkiye (62649/10) davası kararının 128./129./169./177./179. maddelerinde de söz konusu iki davayla doğrudan ilgili eğitim meselelerine atıfta bulunmuş olmasından ötürü bu davalarla ilgili eğitim politikalarının önemini bir kez daha vurgulamak isteriz.

Ekteki Durum Raporunda bu meselelerle ilgili daha detaylı bilgi ve kaynak bulunmaktadır. Gerek görülürse, daha fazla bilgi sunmaya hazır olduğumuzu belirtmek isteriz.

Saygılarımla,
Doğan Bermek
Alevi Düşünce Ocağı Derneği

ADO Raporu Türkiye’de Eğitim sorunları

AVRUPA KONSEYİ BAKANLAR KOMİTESİ’NE

İlgi: Aşağıdaki dava kararlarının uygulanmasına dair Durum Raporu:

- Hasan ve Eylem Zengin – Türkiye (Başvuru No. 1448/04
- Mansur Yalçın ve diğerleri – Türkiye (Başvuru No. 21163/11
- İzzettin Doğan ve diğerleri - Türkiye (Başvuru No. 62649/10) 62649/10

Yukarıdaki kararlara atıfla hazırladığımız durum raporu aşağıdaki gibidir:

Türkiye’de din eğitime doğrudan odaklanan iki AİHM kararının (Hasan ve Eylem Zengin – Türkiye: 1447/04 – 2007) ve Mansur Yalçın ve diğerleri – Türkiye : 21163/11 – 2014) ve konuya ilişkin yorumlar içeren üçüncü bir davanın (İzzettin Doğan ve diğerleri – Türkiye: 62649/10 – 2016) uygulaması denetlenmektedir. Standart denetime konu olan ilk iki davada Alevi inancına sahip başvuranlar okullarda verilen zorunlu “Din Kültürü ve Ahlak” dersinin I. Protokolün 2. Maddesinin ikinci bölümünde içerilen haklarının ihlali olduğunu iddia etmişlerdir. Her iki davada da mahkeme Türkiye eğitim sisteminin nesnellik ve çoğulculuk gereksinimlerini karşılamadığı ve ebeveynlerin inançlarına saygı duyulması için yeterli içerik sağlamadığına hükmetmiştir. Her ne kadar geliştirilmiş denetim altındaki üçüncü davanın konusu Alevi inancına sahip kişilerce Alevi ibadet yerlerine (cemevlerine) ibadethane statüsü tanınması ve Alevi inancıyla ilgili törenlerin kamusal törenler sayılarak Sünniler için sağlanan dini liderler ve maddi işlerle ilgili hükümlerden eşit olarak faydalanabilmesi talebi olsa da, Büyük Daire Türkiye’deki ilgili mevcut durumun Alevi topluluğunun tanınmamasını teşkil ettiğini ve bunun eğitimi de kapsadığına hükmetmiştir.¹ Bu davada mahkeme devlet makamlarının Alevi topluluğuna, dini uygulamalarına, ibadet yerlerine karşı tutumunun devletin tarafsız ve yansız olma ödevleriyle ve dini toplulukların otonom varolma hakkıyla bağdaşmadığına hükmetmiştir. Mahkeme aynı zamanda Türkiye’nin farklı dinlerle işbirliğine karar verirken takdir sınırını aştığına hükmetmiştir. “İzzettin Doğan ve diğerleri – Türkiye davasındaki karar devlet-din işlerinin düzenlenmesi bakımından AİHM yargılamaları içerisinde önem taşımaktadır, çünkü karar egemen dini gruba fayda sağlarken azınlık grubun toplu boyutunda dinini veya inançlarını uygulama hakkına engeller getiren bir modeli enine boyuna incelemektedir.”²

Türkiye’deki din eğitimi ve diğer dini hizmetler ağırlıklı olarak Sünni-Hanefi anlayışına bağlı olmuştur. AİHM’nin ilgili kararlarına rağmen, Türkiye Hükümeti’nin Alevilik inancının mensuplarına karşı nesnel ve çoğulcu olmayan, yanlı ve ayrımcı uygulamaları devam etmektedir. Özellikle 2012 yılından itibaren, dini meslek okulları olan ortaokul ve lise düzeyindeki İmam-Hatip (vaiz) okullarının sayısını artırmak, AKP hükümetinin eğitim politikasının bir parçası olmuştur: “2012-2017 yılları arasında İmam Hatip Liseleri (lise seviyesi) 537’den 1.485’e yükselmiş ve bu okullara devam eden öğrenci sayısı 268.245’ten 503.978’e yükselmiştir. 2016-2017 yıllarında İmam Hatip okullarının alt ve üst kademelerindeki toplam öğrenci sayısı 1.291.426’ya yükselmiştir. AKP’nin iktidara geldiği 2002 yılında bu sayı 71.100 idi (Eğitim-Sen Raporu, 2017-2018: 4). Ayrıca, Milli Eğitim Bakanlığı’nın son iki yıllık istatistiklerine göre İmam Hatip Okullarının dini lise düzeyine devam eden kız öğrenci sayısı (% 56), erkeklerden (% 44) daha faz-

---

ladır. Reuters'ın bir haberine göre (2018) hükümet bütçesi ve yatırım planları, 14-18 yaş arasındaki kız ve erkek çocuklar için İmam Hatip liselerine yapılan harcamaların 2018'de 6,57 milyar Türk lirasına (1,68 milyar dolar) yani iki katına çıkacağını göstermektedir. Bu sayı, ortaöğretim kurumlarının bütçesinin neredeyse çeyreğini oluşturmaktadır. Türkiye'nin 2019 bütçesinden 8,679 milyar Türk lirası ve 2020 bütçesinden 9,9 milyar Türk lirası İmam Hatip okullarına tahsis edilmiştir. Her ne kadar 645.000 İmam Hatip öğrencisi toplam lise nüfusunun sadece yüzde 11'ini oluştursa da, İmam Hatiplerde öğrenci başına harcama ana akım okullarda öğrenci başına harcamanın iki katı olup, toplamın yüzde 23'üdür.³ Mevcut verilere göre Türkiye'deki 6242 ortaokulun %26'sı (1625) İmam Hatip okullarıdır,⁴ ancak bu dini meslek okullarına olan talep önemli ölçüde azalmaktadır.⁵

Her ne kadar düzenli müfredattaki zorunlu Din Kültürü ve Ahlak bilgisi dersleri din kültürü ve ahlaki bilgi dersleri olarak sunulsa da, bu dersler temel olarak mevcut ilahiyat fakültelerinde neredeyse tamamıyla Sünni-Halefi akademik yaklaşımla eğitim almış öğretmenler tarafından verilen mezhepsel bir eğitimidir. İmam Hatip Okullarının sayısındaki ciddi artış ve zorunlu Din Kültürü ve Ahlak bilgisi derslerine ek olarak üç adet seçmeli dini dersin daha müfredata eklenmesi, bu geleneksel mezhep eğitimi po-

---

1) Bkz. İzzettin Doğan ve diğerleri – Türkiye (başvuru no.62649/10) davasında 26 Nisan 2016 tarihli AİHM Büyük Daire kararı, özellikle 128. madde ... Alevilerin yalnızca topluluklarının dini hayatının örgütlenmesini değil aynı zamanda çocukları ilk ve ortaokullara devam eden Alevi ebeveynlerin haklarını etkileyen çok sayıda diğer sorunla karşı karşıya olduğu; 129. Benzer biçimde, yukarıda aktarılan, ilk ve ortaokullardaki zorunlu Din Kültürü ve Ahlak dersleri konusundaki Mansur Yalçın ve diğerleri davasında da Mahkeme daha öncesinde söz konusu dersin öğretilmesiyle ilgili düzenlemelerin Alevi ebeveynler için, çocuklarının okullarının değerleriyle kendi değerleri arasında bağlilik çatışmasına neden olabileceğine dair meşru kaygılara yol açtığına ve I. Protokolün 2. maddesi kapsamında olası bir sorun teşkil ettiğine hükmetmiştir (agy., § 71). Mahkeme, özellikle de davalı devletin eğitim sisteminin bu ebeveynlerin inançlarına saygı duyulmasını sağlamak için yeterli donanımı olmadığına (agy., § 71); 169. ... Alevilerin ilahi doktrin, başat dini uygulamalar, ibadet yerleri ve eğitim bakımından kendine özgü özellikleri olan bir dini topluluk oluşturduğuna hükmetmiştir; 170. Mahkeme, 9. Maddeyle güvence altına alınan din özgürlüğünün, kişinin dinini başkalarıyla toplu halde, özel veya kamuda ibadet, eğitim, uygulama ve tören ve adetlerle yaşama özgürlüğünü içerdiğini not etmiştir; 177. Her ne kadar Alevi inancı Türk toplumu ve tarihinde derin kökleri olan ve kendine has özellikleri olan bir dini inanç olsa da, dini bir topluluk olarak yasal korumaya sahip değildir, cemevleri ibadethane sayılmamaktadır, dini liderlerin yasal statüsü yoktur ve inançlar kamusal dini törenlerden faydalanmamaktadır (davalı devletin eğitim sistemiyle ilgili meseleler için bakınız yukarıda 129. paragraf).

2) Mine Yıldırım, <https://strasbourgeoiservers.com/2016/07/18/grand-chamber-judgment-in-izzettin-dogan-andothers-v-turkey-more-than-a-typical-religious-discrimination-case/> 3 Funda Karapehlivan, "Constructing a 'New Turkey' through Education, 1 October 2019. <https://tr.boell.org/en/2019/10/01/constructing-new-turkey-through-education>

3) https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_09/30102730_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2018_2019.pdf

4) https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_09/30102730_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2018_2019.pdf

5) <https://www.sozcu.com.tr/2018/egitim/anadolu-liseleri-doldu-meslek-ve-imam-hatipler-bos-kaldi-2550260/>

---

litikasının doğal bir sonucudur. Ayrıca, Milli Eğitim Kurulu 2014 yılında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin kapsamının 1., 2. ve 3. sınıflara genişletilmesine ilişkin bir danışma kararı almıştır ancak karar henüz uygulanmaya başlamamıştır. ⁶

Aleviliğin zorunlu Din Kültürü ve Ahlak bilgisi derslerinin resmi ders kitaplarına dahil edilmesi, Türkiye'nin AB katılım sürecindeki gelişmelerle bir tartışma konusu haline gelmiş ve AB ilerleme raporlarında belirtilmiştir. 2014 itibariyle hükümet, bu konu üzerinde çalışmaya başlamıştır. Ancak, Alevilik hakkındaki bilginin Din Kültürü ve Ahlak bilgisi ders kitaplarına ilk kez “kapsamlı” bir biçimde dahil edilmesi, aslında daha önceki bir tarihte, 2008 yılında gerçekleşmiştir. Daha sonra, 2011 yılında, Alevi Çalıştaylarından hemen sonra kurulan bir komisyon tarafından yürütülen çalışmaların sonucu olarak ders kitaplarına Alevilik hakkında daha fazla bilgi eklenmiştir. İronik olarak, 2018 yılında yayınlanan ders kitaplarında Aleviliğe ayrılan sayfa sayısı azalmıştır.

7. sınıf öğrencileri için ders kitabının “İslam Düşüncesinde Yorumlar” başlıklı 5. bölümünde “Alevilik Bektaşilik”, “Yesevilik”, “Kadirilik”, “Nakşibendilik” ve “Mevlevilik” gibi bazı bölümlerin ardından bir bölüm olarak verilmiştir (2018, 135). Bu bölümde aşağıdaki alt bölümler bulunmaktadır: Aleviliğin Temel Kavramları ve Yöntemleri, Cem ve Cemevi, Musahiplik, Rıza ve Haklı Pay, Semah, Gülbenk, Hızır ve Muharrem Orucu. (2018, 135-142).

12. sınıf öğrencileri için ders kitabının “İslam Düşüncesinde Süfi Yorumlar” başlıklı 3. bölümünde “Alevilik Bektaşi Düşüncesi”, “Yesevilik”, “Kadirilik”, “Nakşibendilik” ve “Mevlevilik” ve “Rifaiyye” gibi bazı bölümlerin ardından bir bölüm olarak verilmiştir (2018, 79). Bu bölümde aşağıdaki alt bölümler bulunmaktadır: Aleviliğin Temel Kavramları ve Yöntemleri, Cem ve Cemevi, Musahiplik, Rıza ve Haklı Pay, Semah, Gülbenk, Hızır ve Muharrem Orucu ve Dört Kapı-Kırk Makam (2018, 79-84).

“Aleviliğin bir tarikat olarak sınıflandırılması, İslam'ın tasavvufi bir yorumu olarak görülmesi, Aleviliğe Sünni bir yaklaşımdır. Sünni İslam anlayışı, ibadet düzeni ve gelenekleri ders kitaplarında ayrıntılı bir şekilde aktarılırken, Alevilikten, Nakşibendilik, Kadirlik vb. ile yüzeysel bir şekilde bahsedilmesi mezhepçi yaklaşımın bir yansımasıdır. Ayrıca nicel bir açıdan bakıldığında, 4. Sınıftan 12. sınıfa zorunlu Din Kültürü ve Ahlak bilgisi dersi kitaplarının toplam sayfa sayısı 1782 iken, Alevilikle ilgili içeriğe ayrılan sayfa sayısı sadece 20'dir. Aleviliğin yüzeysel olarak ele alınıyor olması, taraflı yaklaşımın bir kanıtıdır. ” ⁷

Zorunlu Din Kültürü ve Ahlak ders kitapları dışında ilke ve orta öğretim ders kitaplarında Aleviliğe dair hiçbir içerik bulunmamaktadır. Yalnızca bazı edebiyat ve tarih kitaplarında Alevi ozanlara ve eserlerine atıflar gibi dolaylı bilgiler bulunmakta ancak Alevilik hiç anılmamaktadır.

---

6) Bakınız. <http://www.hurriyet.com.tr/egitim/20-maddede-milli-egitim-surasi-27712781>

7) Ali Yaman, “Alevism Education in Contemporary Turkey”, International Conference on Religion(s) @ School'da sunulan bildiri, 15-17 Kasım 2019 Vienna, Vienna Üniversitesi.

Yükseköğretim sisteminde, devlet üniversitelerinde yüzlerce ilahiyat veya İslam bilimleri fakültesi mevcut olup, buralarda sadece Sünni-Hanefi İslam anlayışını öğretilmektedir. Ayrıca 29 Mayıs Üniversitesi, İbni Haldun Üniversitesi, İstanbul Şehir Üniversitesi ve İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi gibi bazı vakıf üniversitelerinde de Sünni-Hanefi odaklı ilahiyat ve İslam bilimleri fakülteleri de bulunmaktadır. Dolayısıyla, Sünni vatandaşların hizmetinde olan ve sonuç olarak onlara kamu sektöründe iş olanakları sağlayan yüzlerce dini eğitim kurumu varken, Alevilere dini hizmetler sunacak dini görevlilerin eğitimi için tek bir kurum yoktur. Aslında inanç gruplarının din görevlisi yetiştirme hakkı, Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri tarafından yaygın bir şekilde ihlal edilmiş önemli bir konudur. Bu ihlalin bir diğer örneği, 1844'te Yunan-Ortodoks din adamlarını eğitmek için uluslararası bir yapı olarak kurulan Heybeliada Ruhban Okuludur (Halki Semineri). 1971'de yüksek öğretimin yeniden düzenlenmesi ve özel okulların işleyişinin yasaklanması nedeniyle okul yasal olarak kapatılmıştır. 1970'ler, Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs konusundaki sürtüşmelerin başladığı on yıldır. O zamandan beri Heybeliada Ruhban Okulu, iki devlet arasında siyasi bir pazarlığın konusu olmuştur. Okulun yeniden açılmasını önlemek, dini ve eğitim haklarının kesilen bir ihlalidir.⁸

2019 Yılı Eylem Planında Hükümet, 2018 yılı yeni müfredatının nesnellik ve çoğulculuk kriterlerini karşıladığını belirtse de, bazı küçük gelişmelere rağmen Sünni İslam perspektifi programa hâkim olmaya devam etmektedir. Hatta, ilgili AİHM kararlarının uygulanmasında son zamanlarda açık bir gerileme mevcuttur. Ateizm ve agnostisizme, İslami ilahiyat kuramıyla yaklaşılmaktadır. Hükümetin iddia ettiği gibi Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersleri objektif ise, o zaman neden Müslüman olmayan öğrenciler için ayrımcı ve külfetli bir muafiyet uygulaması olduğu önemli bir sorudur.

Sonuç olarak, din veya inanç özgürlüğüne ilişkin kararların hemen hiçbirinin Türk makamları tarafından etkin bir şekilde uygulanmadığının altını çizmekte fayda vardır. Bu nedenle, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin 1362. Toplantısında Hasan ve Eylem Zengin - Türkiye (1448/04) ve Mansur Yalçın ve diğerleri - Türkiye (21163/11) davalarında standart prosedürden geliştirilmiş denetim prosedürüne geçirilmesine karar verilmesini memnuniyetle karşılıyoruz. AİHM kararlarına ilişkin olarak, Türkiye'nin Devletin tarafsızlık ve yansızlık ilkelerine uygun tamamen yeni bir eğitim politikası geliştirmesi gerekmektedir.

Nisan 2020'de ADO Alevi Düşünce Ocağı Derneği (Türkiye) tarafından hazırlanmıştır.

---

8) Utku Kırıldökme, (2010) "The Greek Orthodox Patriarchate of Istanbul and the Heybeli Theology School (Halki Seminary): History, Discussions and JDP Government's Policy". The Turkish Yearbook of International Relations, 41: 31-58.

Avrupa Konseyi ADO Raporu Kabul Yazısı

DIRECTORATE GENERAL
HUMAN RIGHTS AND RULE OF LAW

HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ VE İNSAN
HAKLARI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
İNSAN HAKLARI MÜDÜRLÜĞÜ
AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ
KARARLARININ İCRASI DAİRESİ

Ref ► DGI/COV/IB/OFN/bk

Mr Doğan Bermek
ADO Alevi Düşünce Ocağı Derneği
Alevi Philosophy Center

Strasbourg, 21 Nisan 2020

İlgi: Zengin – Türkiye dava grubu (Başvuru No. 1448/04) – 9 Ekim 2007 tarihli, 9 Ocak 2008 tarihinde kesinleşen karar

Sayın Bermek,

20 Nisan 2020 tarihli, yukarıda anılan davayla ilgili genel tedbirler konusundaki mektubunuz için teşekkür ederim.

Sağladığınız bilgiler, Komitenin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 46. maddesi 2. Bendinin uygulanması için kabul ettiği kurallar (9. Kural) uyarınca Avrupa Konseyi Nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliğine aktarılmış ve Bakanlar Komitesinin erişimine açılmıştır. 9).

Bakanlar Komitesine sunulan davayı takip etmek için ihtiyaç duyabileceğiniz daha fazla bilgi için www.coe.int/execution, sitesindeki ilgili belgeleri inceleyebilirsiniz.

Saygılarımla,

Clare Ovey
Daire Başkan Yardımcısı (vekâleten)

COUNCIL OF EUROPE
F-67075 Strasbourg Cedex

Tel ► +33 (0)390 21 55 54
Fax ► +33 (0)388 41 27 93

Mail ► DGI-Execution@coe.int
Site ► www.coe.int/execution

www.coe.int

Türkiye'nin 3 Haziran Tarihli YOL HARİTASI Gecikme Mücbir Sebepler Açıklaması

SEKRETERYA

BAKANLAR KOMİTESİ SEKRETARYASI

COMMITTEE
OF MINISTERS
COMITÉ
DES MINISTRES

*İletişim: Zoe Bryanston-Cross
Tel: 03.90.21.59.62*

Tarih: 08/06/2020

DH-DD(2020)493

Bir Temsilcinin talebi üzerine paylaşılan belgeler yalnızca ilgili Temsilcinin sorumluluğu altında olup, Bakanlar Komitesinin yasal veya siyasi konumunu etkilemez.

Toplantı: 1383. toplantı (29 Eylül – 1 Ekim 2020) (DH)

CUMHURİYEÇİİ EĞİTİM VE KÜLTÜR MERKEZİ VAKFI - Türkiye
(Başvuru No. 32093/10) davasıyla ilgili yetkililerden ileti. (04/06/2020)

Buradaki bilgiler Bakanlar Komitesi Kurallarının kararların icrasının ve dostane çözümlerin şartlarının gözetilmesine dair 8.2a kuralı kapsamında açıklanmıştır.

*****

DH-DD(2020)493: Türkiye'den İleti

Bir Temsilcinin talebi üzerine paylaşılan belgeler yalnızca ilgili Temsilcinin sorumluluğu altında olup, Bakanlar Komitesinin yasal veya siyasi konumunu etkilemez.

Ankara, Haziran 2020

EK BİLGİ NOTU

Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı - Türkiye (no. 32093/10)

İzzettin Doğan ve diğerleri - Türkiye (no. 62649/10)

Hasan ve Eylem Zengin Grubu – Türkiye (no. 1448/04)

1. 3-5 Aralık 2019 tarihinde gerçekleştirilen 1362. İH Toplantısında *Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı Grubu* (no. 32093/10) – *Türkiye* ve *Hasan ve Eylem Zengin Grubu – Türkiye* (no. 1448/04) davaları incelenmiştir. İlgili kararında, Bakanlar Komitesi yetkilileri bu davalar bakımından alınacak tedbirler hakkında bilgi vermeye davet etmiştir.

2. Bakanlar Komitesinin 1362. toplantısında yukarıda adı geçen dava gruplarına dair kararı çevrilmiştir. Kararın hem aslı, hem de çevirisi gerekli işleri yapmaları ve ilgili tedbirleri almaları için ilgili kamu kurumlarına teslim edilmiştir.

3. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının Mayıs 2019'da açıkladığı Yargı Reformu Stratejisinin 1. hedefi olan “Hak ve özgürlüklerin korunması ve iyileştirilmesi” kapsamında hak ve özgürlüklerin korunması ve genişletilmesi için kapsamlı bir bakış açısında dayanan yeni politikalar belirlenmiştir. Hak ve özgürlüklere dair detaylı düzenlemeler, halen hazırlık aşamasında olan İnsan Hakları Eylem Planında yer alacaktır. Bu bağlamda, Anayasa Mahkemesi ve Avrupa Mahkemesi kararlarında yer alan ihlallerin bulunduğu alanlar için çözüm üretilmesi, insan hakları alanındaki uluslararası koruma mekanizmalarının izleme raporlarının göz önünde bulundurulması ve insan hakları alanında çalışan ulusal ve uluslararası STÖ'lerle işbirliğinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

4. Hazırlık aşamasında olan İnsan Hakları Eylem Planında, Mahkemenin, Avrupa Konseyinin ve Birleşmiş Milletlerin ilgili kurum ve komitelerinin tüm karar ve hükümleri göz önünde bulundurulmaktadır. İnsan Hakları Eylem Planının hazırlık süreci işbirlikçi ve katılımcı bir yaklaşımla gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda ilgili tüm kamu kurumlarının, sivil toplum kuruluşlarının, uluslararası kuruluşların ve ilgili katılımcıların görüşleri alınmış ve taraflarla toplantılar düzenlenmiştir. Toplantılar sayesinde elde edilen görüş ve öneriler titizlikle incelenmektedir.

DH-DD(2020)493: Türkiye'den İleti

Bir Temsilcinin talebi üzerine paylaşılan belgeler yalnızca ilgili Temsilcinin sorumluluğu altında olup, Bakanlar Komitesinin yasal veya siyasi konumunu etkilemez.

5. Hazırlık çalışmaları kapsamında Avrupa Konseyi ve Avrupa Komisyonu yetkilileriyle, sırasıyla 17 Aralık 2019 ve 18 Aralık 2019 tarihlerinde görüş ve öneri alışverişinde bulunulmuştur. 7 Şubat 2020 tarihinde Avrupa Konseyi İnsan Hakları Eylem Planı çalışmalarına dair resmi görüşlerini ve önerilerini bildirmiştir.

6. Ancak COVID-19 olarak anılan ve tüm dünyayı etkileyen salgın hastalığın bu süreç üzerinde de kaçınılmaz etkileri olmuştur. Öyle ki:

7. Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) 9 Mart 2020 tarihli raporuna göre COVID-19 olarak bilinen bulaşıcı solunum yolları hastalığına yol açan Koronavirüsünün dünya genelinde 100'den fazla ülkede 109,000 kayıtlı vakaya yol açtığı bilinmektedir. 2 Mart 2020 tarihinde WHO Koronavirüsü salgınından kaynaklı küresel riski "yüksek" seviyesinden "çok yüksek" seviyesine çıkarmıştır. 11 Mart 2020 tarihindeyse WHO, Çin'in Wuhan kentinde ilk kez tespit edildikten sonra bütün dünyaya yayılan COVID-19'u pandemi ilan etmiştir. Bilindiği üzere "pandemi" tanımı dünya genelinde insan sağlığını tehlikeye atan bulaşıcı hastalıklar için kullanılmaktadır.

8. Söz konusu hastalık vakalarının Türkiye'de de teşhis edilmesinden sonra çeşitli kurumlar hastalığın yayılmasını önlemek ve halk sağlığını korumak amacıyla Sağlık Bakanlığı ve Bilim Kurulu tavsiyeleri doğrultusunda görev alanlarıyla ilgili çok sayıda idari tedbir almışlardır.

9. Pandeminin Türkiye'de de tespit edildiği andan itibaren, pandeminin halk sağlığı ve kamu düzenine karşı oluşturduğu riski yönetmek, sosyal mesafeyi korumak ve bulaşma hızını kontrol altında tutmak için çok sayıda tedbir önlemi alınmış ve uygulamaya konmuştur.

10. Bu tedbirler kapsamında yüz yüze toplantılar ertelenmiş, dönüşümlü ve esnek çalışma uygulamaları devreye girmiş, belirli şehirlerde dolaşım özgürlüğüne bazı kısıtlamalar getirilmiş ve sosyal mesafe ve sosyal izolasyonun sağlanması için gerekli tüm kurallar uygulanmaya başlanmıştır. Benzer tedbirler dünya genelinde pek çok ülkede de uygulanmış ve uygulanmaya devam edilmektedir.

11. Söz konusu hastalığın yayılmasını engellemek ve dünyada ve Türkiye'deki tüm insanların sağlığını korumak için getirilen tedbirler belli çalışmaları nesnel ve doğal olarak etkilemiştir.

DH-DD(2020)493: Türkiye'den İleti

Bir Temsilcinin talebi üzerine paylaşılan belgeler yalnızca ilgili Temsilcinin sorumluluğu altında olup, Bakanlar Komitesinin yasal veya siyasi konumunu etkilemez.

12. Ancak bulaşma riskinin azalmasıyla birlikte, İnsan Hakları Eylem Planı çalışmaları da hızla devam edecektir.

13. Bu bağlamdaki olağanüstü gelişmeler nedeniyle, Bakanlar Komitesinin 1362. İH Toplantısında aldığı kararın konusunu oluşturan kararların icrasına dair bir eylem planının hazırlanması mümkün olmamıştır.

SONUÇ

14. Yukarıda verilen açıklamalar doğrultusunda, Bakanlar Komitesi *İzzettin Doğan-Türkiye, Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı- Türkiye, Mansur Yalçın ve diğerleri-Türkiye ve Hasan ve Eylem Zengin- Türkiye* davalarının kararlarının icrası konusunda alınan tedbirler konusunda düzenli olarak bilgilendirilecektir.

ADO Basın Bildirisi

Alevi Düşünce Ocağı Derneği
İstanbul 14.Haziran.2020

Kamuoyu ve basınımıza,

Avrupa Konseyi üyesi tüm devletlerin kabul ettiği en üst hukuk kuruluşu olan AIHM- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararlarının ilgili ülkelerde uygulanmalarının denetim ve takiplerini Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi yürütmektedir.

2008-2016 yılları arasında değişik AIHM davalarında Alevi toplumunun değişik zamanlarda yapmış olduğu, zorunlu eğitim, cem evlerinin statüsü ve eşit vatandaşlık hakları gibi konularda alınmış olan AIHM kararlarının kararların hayata geçirilmesi 2016 yılındaki karanlık darbe girişimi ardından ilan edilen OHAL nedeni ile kesintiye uğramış idi.

2018'de Ohal'in kalkmasından sonra konuyu tekrar gündemine alan Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'ne hükümetimiz sorunların çözümüne ilişkin çalışmaların darbe girişimi nedeni ile kesintiye uğradığını bildirmiş ve Aralık 2019'da yapılan Bakanlar Komitesi toplantısında Türkiye'nin çözümler ve uygulama esaslarını gösteren etraflı bir Eylem Planı'nı 1.Haziran.2020'ye kadar Bakanlar Komitesi'ne teslim etmesi öngörülmüş idi.

Ancak aradan geçen zamanda tüm dünyayı etkileyen salgın nedeni ile Türkiye'de de yaşam ağır biçimde etkilenmiş olduğu için hükümetimiz 3.Haziran.2020'de Bakanlar Komitesi'ne gönderdiği açıklama mektubunun 13. Maddesinde "Bu bağlamdaki olağanüstü gelişmeler nedeniyle, Bakanlar Komitesinin 1362. İH Toplantısında aldığı kararın konusunu oluşturan kararların icrasına dair bir eylem planının hazırlanması mümkün olmamıştır." açıklamasını yapmış ve "Bulaşma riskinin azalmasıyla birlikte, İnsan Hakları Eylem Planı çalışmaları da hızla devam edecektir." beyanında bulunmuştur.

Söz edilen İNSAN HAKLARI EYLEM PLANI, Alevi toplumunun da uzun zamandır özlemle beklediği, ülkemizde birlikte yaşama kültürü, barış ve huzura önemli katkılar yapacak bir çalışmalar bütünüdür ve Alevilerin yanı sıra toplumun eğitim ve inanç özgürlükleri ile ilgili birçok kesimini de yakından ilgilendirmektedir.

Yetkililerimizin elde olmayan nedenler ile gecikmiş olan çalışmaları bir an önce tamamlayarak gerek Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'ni, gerekse kamuoyumuzu bilgilendirmesini beklemekte olduğumuzu bir kez daha hatırlatarak, kendilerine iyi çalışmalar diliyoruz.

İzlemekte olduğumuz gelişmeleri Alevi kuruluşları, İnanç Özgürlükleri ile ilgili Sivil toplum kuruluşları, değerli basın mensupları ve kamuoyumuzun bilgilerine sunar, toplumumuza huzur ve barış dileriz.

Saygılarımızla

ADO Alevi Düşünce Ocağı Derneği

Ek.1 - TEMEL HAKLAR ve ALEVİ SORUNLARI - UYGULAMADA AİHM KARARLARI

TEMEL HAKLAR ve ALEVİ SORUNLARI UYGULAMADA AİHM KARARLARI

26.Ocak.2020’de İSTANBUL TAXİM HILL Otelde yapılan
ADİP Anadolu Din ve İnançları Platformu – ADO Alevi Düşünce Ocağı Derneği PANELİ – Konuşmalar

Katılımcılar:

- **Dr. Rıza Türmen** - Emekli Büyükelçi, parlamenter ve önceki AİHM yargıçlarından.
- **Dr. Mine Yıldırım** - İnanç Özgürlüğü Girişimi Başkanı - Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı, Din ve İnanç Uzmanlar Kurulu üyesi.
- **Prof. Dr. İbrahim Kaboğlu** - Anayasa profesörü, akademisyen, parlamenter.

Moderatör:

- **Doğan Bermek**- ADO Yönetim Kurulu Başkanı – ADİP Kurucu Üyesi

Bu panelin video kayıtları;

ADİP internet sitesinde <http://adipanadolu.org/sayfa-detay/inanc-ozgurlugu-panelimiz/108> ,

ADO internet sitesinde <http://aleviocagi.org/inanc-ozgurlugu-paneli>

Youtube’da ADİP-AİHM kodu ile <https://www.youtube.com/watch?v=EhQcg-nvHwhs> sayfalarından izlenebilir.

Doğan Bermek:

Türkiye'nin son 50 senesinde Alevi dünyasının başından geçenleri hatırlatmak istiyorum. Önce Alevilere yönelik katliamlar yaşandı. Bu katliamlar öyle bir noktaya geldi ki Alevi toplumu kendisine hukuk içinde yer aramaya karar verdi ve bir anda yüzlerce dernek kuruldu. Daha sonra binleri buldu bu sayılar. Onun arkasından Aleviler kendilerini görünür hale getirmeye çalıştı ve bu görünürlüğün sembolü olarak da Cem evleri inşa etmeye başladılar. Bu belki de son 100 yılda Dünyada pek karşılaşılmamış, belki de hiç karşılaşılmamış bir sivil itaatsizlik hareketiydi. Bugün Türkiye'de 6 bine yakın Cemevi var. Bu 6000 Cemevi tümüyle devletin denetimi ve kontrolü dışında kurulmuş, devletin desteğini de hiç alamadan kurulmuş, toplumun sırtında taşıdığı taşlarla kurulmuş Cem evleri. Bunu da yaptık, bunu da başardık ama bir yandan da günlük hayatın içerisinde kabul edilmiş olan Aleviliğin, yasalar içinde, bu toplumun yaşam kuralları içerisinde kabulünü sağlamaya çalışıyorduk. Onun için de bir yasal araştırma bir yasal zorlama süreci gerekiyordu. 1996 yılından itibaren bu arayış da başladı Alevilerin ve iç hukuk yollarından temel haklarına kavuşmaları birçok kez denedik. İç politikacılarla Alevi kurumlarının arasındaki flörtler hep sürdü ama bir türlü bu flörtlerden olumlu cevap çıkmadı. Bu olumsuzlukların sonunda davalarımız Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne gitti ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 2014-2016 arasında üç çok önemli karar verdi. Bu kararlar; Bir eğitim konusunda, zorunlu din dersi eğitiminin tarafsızlaştırılması, ikincisi Cem evlerinin de diğer ibadethanelerin yararlandığı haklardan yararlanması kararlarıdır. Bir de devlet-inanç kurumu ilişkilerimiz kararı vardı. Belki de en önemli karardı o.

2016 senesinde yine Sayın Rıza Türmen'in ve Sayın Kabaođlu'nun da katıldığı bir toplantıda biz bu konuları görüştük. Fakat hemen arkasından bu feci FETÖ meselesi çıktı ortaya. Olağanüstü hâl geldi ve Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, teamülleri gereği OHAL süreci sırasında uygulamaların denetimini askıya aldı. 2018'de OHAL kalktıktan sonra tekrar Bakanlar Komitesi gündeme aldı davaları ve konu Avrupa Konseyi gündemine geldi. Bizim kamuoyu adeta unutmuştu o davaların varlığını, nasıl olsa kimse bakmıyor falan diyordu. Demek ki hukukun işlediği yerlerde bunlar öyle çok kolay unutulmuyor, unutulmadığını da gördük. Sonuç olarak, bu yeni süreçte yani uygulama sürecindeyiz.

Kararı edindik, kararı kazandık ama hakkı kazanmakla hakka sahip olmak arasındaki köprüde duruyoruz. Aleviler hak kazanmayı başardı ama kazandığımız haklara nasıl sahip çıkacağımızı, bu işi nasıl sürdüreceğimizi çok da iyi bilmiyoruz. Alevi kurumlarımızın da bu konuda çok deneyimi yok. Şimdi bugünkü toplantımız, bu yeni dönemeci geçen Alevi hareketinin artık Alevi hareketi olmaktan çıkıp Türkiye'deki inanç özgürlükleri sorununa dönüştüğünün bir sembolü olacaktır ki sorun tam anlamıyla Türkiye'de artık inanç özgürlükleri sorununa dönüşmüştür. Sadece Alevilerin değil tüm inanç gruplarının aynı konularda benzer sorunları vardır. Bu sürecin nasıl takip edileceğini, bu süreci nasıl yürüteceğimizi, bu sürecin nasıl açılacağını bugün tartışacağız.

Avrupa Konseyi 1949 senesinde kurulmuş, 47 ülkenin kurduğu bir Avrupa Konseyi var. Bir de bu 47 ülkeden 28'nin dâhil olduğu bir Avrupa Birliği var. Şimdi Konsey etkinliği çok belirgin olan, çok net olan bir kuruluş. Bu 47 ülke Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni imzalamışlar. İmzalamayan hiçbir ülke bu konseyin içerisinde değil. Türkiye de sözleşmenin ilk imzacılarından ve bu konseyin kurucu üyelerinden.

Avrupa Konseyi'nin bir Yürütme Kurulu var. Bu Yürütme Kurulu, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi. Bir de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin, demokrasinin ve insan haklarının korunduğunu garanti etmek üzerine kurulmuş olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi dediğimiz mahkemesi var. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Avrupa Birliği ile hiçbir alakası yok. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi her üye ülkeden atanan birer hâkim ile kurulmuş ve 1950'den bu yana çalışıyor. 1989'da tam zamanlı çalışmaya başlamış. Şu ana kadar 36.000 karar vermişler ve bu 36.000 karar içerisinde uygulanmamış bir tane karar yok.

AİHM- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin verdiği kararların yürütülmesinden sorumlu olan birim Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi. Bakanlar Komitesi mahkemenin verdiği kararların tamamı uygulanana dek konuyu takibi bırakmıyor. Türkiye'nin bu inanç özgürlükleri konulu davaları da bu takip listesinde. 3 ila 5 Aralık'taki 1362. Toplantısında Bakanlar Komitesi, İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararlarını tekrar gözden geçirdi ve birtakım kararlar aldı. Bu kararları da elinizdeki raporların son sayfasında bulacaksınız. Ben bu konuyu daha fazla anlatmayı beceremem. Şimdi Sayın Rıza Türmen'den kararların uygulama prensiplerini ve ne olduğunu ne bittiğini biraz dinleyelim. Daha sonra Mine Yıldırım Hanım ki kendisi aynı zamanda Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı'nda görevli, uzman olarak ve bu takip ve izleme mekanizmalarının nasıl işleyeceğini bize anlatacak. Sayın İbrahim Kaboğlu da iç hukukla dış hukuk arasındaki bu sürtüşmede bizim neler yapmamız gerektiğini, başımıza neler gelebileceğini anlatacak herhalde. Buyurun efendim.

Rıza Türmen:

Herkese merhaba, sevgi ve saygıyla selamlarım burada bulunan. ADO ve Anadolu Din ve İnançları Platformu iyi ki bu toplantıyı düzenledi diye düşünüyorum. Şundan, çünkü Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne gelen Alevi davaları, yeni bir döneme girdi, bir uygulama dönemine girdi. Onun için bu uygulamada ne yapılması gerekir, nasıl davranılması gerekir, bunu tartışmak bu aşamada çok doğru bir zamanlama. Bu tartışmaya vesile oldukları için bu toplantının düzenleyicilerine de teşekkür ederim.

Aslında dört tane daha var. İki tanesi zorunlu din dersi ile ilgili Eylem Zengin ve Mansur Yalçın davaları, bir tanesi elektrik faturaları ile ilgili Cemevi Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı davası, bir tanesi de her şeyi kapsayan gayet geniş kapsamlı, Doğan Bey'in söylediği gibi 90 sayfalık büyük daire kararı: İzzettin Doğan ve diğerleri. Bu karar Aleviliğin bütün esas meselelerini, sorunlarını içine alması bakımından ayrı bir önem taşıyor diye düşünüyorum. Şimdi bütün bu davalarda davayı açan kazandı, devlete karşı. Yani Mansur Yalçın ve Eylem Zengin davasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi eğitim hakkının ihlalini buldu, Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür

---

Merkezi elektrik faturaları davasında, hem ayrımcılık hem de din özgürlüğü birlikte ihlal edildiğine karar verdi. İzzettin Doğan davasında ise iki ayrı ihlal buldu, bir tanesi din ve vicdan özgürlüğü ihlali, bir tanesi ayrımcılık. Öbürlerinde tek bir ihlal varken İzzettin Doğan'da iki ayrı ihlal çıktı. Şimdi bu davalar gördüğünüz gibi Türkiye'deki Alevilerin sorunlarının çok önemli bir bölümünü kapsıyor zaten. Onun için bu davaların uygulanması sağlanırsa, bu davaları Devlet uygularsa Türkiye'deki Alevilerin sorunları büyük ölçüde giderilmiş olacak, ortadan kalkmış olacak. Bu nedenle çok önemli bu davaların uygulanması. O yüzden önce derseniz Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları uygulaması nasıl oluyor, ona bir kısaca değinelim, arkasından bu davalar nasıl olacak ona bakalım.

Şimdi sözleşmenin 46. Maddesi diyor ki 46/1 diyor ki mahkemenin verdiği kararlar Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin verdiği kararlar bağlayıcıdır ve uygulanması zorunludur. Bunlar bütün mahkeme kararları gibi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları da bağlayıcıdır ve uygulanması zorunludur. Bizim bakımımızdan uygulamayı gerektiren başka bir neden daha var, Anayasanın 90. maddesi. Oraya bir eklenen fıkra ile derdi ki Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları ile Türk yasaları arasında bir çelişki varsa Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına öncelik verilir, o esas alınır dendi. Böylelikle 90. maddeye eklenen bu fıkra ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Sözleşmesi Türk hukuk sisteminin bir parçası oldu. Yani nasıl Türk mahkemesinin verdiği kararları uygulamak zorundaysanız, bu aynı şekilde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin verdiği kararları da uygulamak zorunda Türkiye. Şimdi nasıl uygulanacak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin verdiği kararlar ilke olarak declaratory'dir, yani ihtaridir, açıklayıcı bir karardır. Kararı verir, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, tazminat varsa, bir zarar varsa maddi ve manevi tazminata hükmeder ve orada bırakır. Bu kararın uygulanmasının sorumluluğu, Avrupa Konseyi'nin Bakanlar Komitesi'ne aittir. Bakanlar Komitesi sizi yanıltmasın, adı Bakanlar Komitesi'dir, fakat oradaki büyükelçilerden, 47 devletin büyükelçilerinden oluşur. Bakanlar yılda bir kere toplanırlar. Ama büyükelçiler bu Bakanlar Komitesinde devamlı toplantı halindedirler. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde ihlal kararı çıktıktan sonra o Bakanlar Komitesi'ne gelir. Buradaki mesele şu tabii, Bakanlar Komitesi siyasi bir organdır, yani aleyhine karar verilen devletin temsilcisi orada oturur ama başvurucunun temsilcisi, avukatı orada oturmaz. O yüzden uygulama böyle bir siyasi organa bırakılmıştır. Bir kere birinci problem buradan kaynaklanıyor. Bakanlar Komitesinin inceleme usulü, çekişmeli, nizâlı usul değildir, yani iki taraf var, bir taraf görüşlerini bildirecek, öbür taraf görüşlerini bildirecek, öyle değildir. Tamamen ihlali yapan devlet üzerinde baskı ve ikna etmeye yönelik bir çalışma düzenidir. Yani bakanlar o devleti kararı uygulamaya zorlarlar, ikna ederler. Ama işin bir başka tarafı var, şimdi bu siyasi organ olduğu için bütün orada oturan büyükelçilerin kafalarının arkasında siyasi düşünceler vardır. Oradaki büyükelçiler de düşünür ki bugün ona, yarın bana gelir bu iş. Onun için aman bunun üstüne ben fazla gitmeyeyim, fazla gidersem yarın aynı şey, aynı problemler benim üstüme gelir. O yüzden mümkün olduğu kadar ihtiyatlı davranmaya çalışırlar. Yani bu tek yanlı olmasının ortaya çıkardığı dengesizliği gidermek için, yani orada devletin temsilcisi oturuyor ama başvurucu Bakanlar Komitesinde oturmuyor. Bu den-

---

gesizliğini gidermek için Bakanlar Komitesi statüsünde bir değişiklik yapıldı. Başvurucu Bakanlar Komitesi'ne görüş bildirebiliyor. Nasıl ki yaşadığımız gibi, işte Alevi toplulukları, davaya taraf toplulukları Bakanlar Komitesine görüş bildirdiler. Ama bu da o dengesizliği gidermek için yeterli değil. Çünkü başvurucunun görüş bildirebildiği konular sadece tazminatla ilgili konu ve bireysel önlemler. Şimdi göreceğiz bireysel önlem nedir, genel önlem nedir... Genel önlemlerle ilgili başvurucu görüş bildiremiyor. O yüzden bu dengesizlik tamamen ortadan kalktı diyemeyiz bu görüş bildirme kapısının açılmış olması ile.

Bakanlar Komitesi kararların uygulanması ile ilgili olarak yılda dört kere toplanır, her bir toplantı üç gün sürer ve işte her bir toplantıda yaklaşık 30 kadar dava görüşülür. Tabii Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nden çıkan ihlal kararları sayısı bunun çok daha ötesindedir, o yüzden muazzam bir birikim var Bakanlar Komitesi'nin önünde. 2012 istatistiklerine göre 11000 dava Bakanlar Komitesi'nin önünde uygulama bekliyor. En çok davaları uygulanmayan devletler, dokuz tane diye gösterilmiş, bunların arasında Türkiye başta geliyor. Bakanlar Komitesi neyi denetler, neyin uygulanmasını denetler? Hem Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının uygulanmasını denetler, hem de barışçıl çözümleri denetler, dava sonuçlanmış ise eğer bu barışçıl çözümü koşullarının yerine getirilmesini denetler. Bakanlar Komitesi'nde iki türlü prosedür vardır: bir tanesi geliştirilmiş prosedür dedikleri prosedür, usul, bir tanesi de standart inceleme usulü. Yani her dava önce standart inceleme usulüne tabi olur, sonra bu dava ile ilgili bir devletin isteği üzerine, sekreteryanın önerisi üzerine, ya da eğer altı ay içinde ilgili devlet bir eylem planı sunmamışsa bu geliştirilmiş usule tabi olur davanın incelenmesi. Geliştirmiş usul nedir, "enhanced procedure" dedikleri? Bir kere geliştirilmiş usule girmiş davalar a öncelik verilir. İkincisi dava o geliştirilmiş usule giriyorsa, o zaman oradaki insan hakları sekreteryası ile devlet arasında yakın bir ilişki kurulur. İnsan hakları sekreteryası devlete bir eylem planı hazırlanması için yardım eder, o devlete seminerler düzenler, o ihlal ile ilgili eğitim verir, ihlalin ortadan kaldırılması için falan...

Hangi davalar bu geliştirilmiş inceleme usulüne giriyor? Bir kere acele bireysel önlem gerektiren davalar, ivediliği olan davalar. İkincisi pilot davalar. Üçüncüsü temel yapısal sorunlar taşıyan kararlar. Dördüncüsü devlet davaları, yani devletten devlete açılmış davalar. Bakanlar Komitesi neyi denetler? Bakanlar Komitesi üç şeyi denetler: bir tanesi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tazminata hükmetmişse, tazminat ödendi mi? Altı ay içinde tazminatın ödenmiş olması lazım. Altı ay içinde o tazminat ödenmezse Avrupa Merkez Bankası faizi biner. Bu tazminat mutlaka ödenmiş olması lazım. Loizidu davasında Türkiye ödemedi, ödememekte direndi, 1 yıl sonra ödemek zorunda bırakıldı. Tabii iki misli oldu 500 bin € iken tazminat, 1 yıl sonra ödeyince 1 milyon € ödedi. Tabii fazla akıllıca bir şey olmadı.

Burada bir şey söylemek lazım, bu dört Alevi davası da geliştirilmiş inceleme usulüne giriyor. Bakanlar Komitesi bu davaların geliştirilmiş inceleme usulü kapsamına aldı. Demek ki öncelik verecek ve bunların bir an önce uygulanmasını sağlanması için gerekli şeyleri yapacak.

Bakanlar Komitesi neyi denetler, bir kere tazminatın ödenmesini denetler. İkincisi bireysel önlemlerin alınmasını denetler. Yani bir ihlal kararı varsa, devlet o ihlalin sona erdirilmesi için ve eski hale iadesi için önlemler almak zorundadır. Mesela nedir bu, tutuklama, hukuka aykırı bir tutuklamaysa, bundan bir ihlal karar çıkmışsa tutuklamayı sona erdirmek lazım. Adli sicil düzeltilmesi. Bununla ilgili bir karar alınmışsa eğer adli sicil düzeltilmesi gerekir. Yargılamanın yenilenmesi. Yani yargılama adil yargılama ilkelerine uygun yapılmamışsa eğer o zaman o yargılamanın yenilenmesi gerekir. Yetkili soruşturma yapılmamasından doğan ihlaller, yani ölüm durumunda, 2. Madde 3. Madde durumlarında, ya da işkence durumlarında... Eğer hiçbir soruşturma yapılmamışsa ve bundan dolayı bir ihlal olmuşsa, o zaman bu kararın uygulanması için devletin yeniden bir soruşturma açması gerekir. Bunlar bireysel önlemler yani ihlali ortadan kaldıracak eski hale iadesi... Tabii her zaman eski hale iadesi mümkün olmayabilir, mülkiyet davalarında olduğu gibi... O mülkiyet el değiştirmiştir, üstüne başka şeyler yapılmıştır. Ve o zaman tabii tazminat ödemek lazım. Ya da 3. olarak genel önlemleri denetler, tazminatı deneyle, bireysel önlemleri denetler, genel önlemleri denetler. Genel önlemler şudur: ihlal bir yasadan doğmuşsa, o yasaı değiştirmek lazım, o ihlali ortadan kaldırmak için o kararın uygulanması için yasanın değiştirilmesi lazım. Ya da ihlal bir idari uygulamadan kaynaklanmışsa o zaman o idari uygulamaya son vermek gerekir. Şimdi burada tabii şöyle bir sorun var, Bakanlar Komitesi siyasi bir organ ve siyasi organ nasıl olacak da o yasa değişikliğine ya da idari uygulamanın durdurulmasının kararın uygulanması için yeterli olup olmadığına karar verecek? Çünkü burada hukuki bir mesele var, yasaı değiştiriyor ama başka şeyler yapamıyor devlet. Çıkardığı yasa yeterli olmayabilir. O yasanın kararın uygulanması için yeterli olup olmadığına nasıl bu siyasi organ karar verecek? İşte orada sekreteryadaki hukukçular yardım edecek filan... Ama yani burada siyasi olmasının getirdiği böyle sakıncalar her zaman var.

Dedik ki Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları izafidir, yani kararı verir ve orada durur. Nasıl uygulanacağını Bakanlar Komitesi'ne ve o devlete bırakır. Ama bazı istisnai durumlarda, bazı önemli davalarda, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararın nasıl uygulanacağını belirtir, 46. Madde altında. Der ki, bu kararın uygulanması için mesela Osman Kavala davasında olduğu gibi, derhal serbest bırakılması lazım, ya da Demirtaş davasında olduğu gibi, derhal serbest bırakılması lazım... gibi.

Bunu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Alevi davalarında, özellikle zorunlu din derisi davalarında, iki davada yaptı. O kararların uygulanması için ne yapılması gerekir, bunu belirtti. Tabii bunun belirtilmesinin bir avantajı var. Bir kere Bakanlar Komitesi, Delegation Komitesi'ne yardımcı oluyor. Ne yapmak lazım, onu gösteriyor Delegation Komitesi. Bir de tabii Delegation Komitesi'ndeki siyasi düşünceleri sınırlıyor, siyasi düşüncelere yer bırakmıyor. Mahkemenin uygulamak için ne yapılması gerektiğini kararında belirtmesi, artık uygulama bakımından siyasi görüşlere yer bırakmıyor, o bakımdan da önemli. Şimdi şöyle bir sorun ortaya çıkıyor: karar uygulanmazsa, devlet kararı uygulanmazsa ne olur? Kararın uygulanmaması devlet tarafından, ayrı bir dava konusu olabilir mi? Bu özellikle son zamanlarda şeyde çıktı, bu İvankoç popa dava-

---

larında İlaşcu... Bu davalar Transdinyester diye böyle bir yer var, Rusların nüfusu altında kurulmuş bir cumhuriyet. Moldova'dan ayrılmış. Burada Rus egemenliği söz konusu. Bu Transdinyester'de tutuklu olan birtakım Romen milliyetçileri var. Aslında Romanya, Romenlerin yaşadığı bir yer. Burada tutuklu olan Romen milliyetçilerinin AİHM'de dava açıyorlar, bu tutukluluğun hukuka aykırı olduğuna karar veriliyor. Moldovya ve Rusya'ya karşı. Serbest bırakılması isteniyor. Bu kararı Rusya Federasyonu uygulamıyor. Rusya Federasyonu uygulamayınca başvuru icra ikincisi bir dava açıyorlar, karar uygulanmadı diye. AİHM bu davayı kabul etti ve 46. Maddenin, yani kararların uygulanması ile ilgili 46. maddenin ihlali olduğuna karar verdi. Ve aynı zamanda tutuklama ile ilgili 5. Maddenin ihlali olduğuna karar verdi. Ondan sonra da serbest bırakıldı bu İlescu ve İvankoç popa ve diğerleri. Durumun ortaya çıkardığı dengesizliği gidermek için...

Şimdi ne zaman dava açılabilir yani kararını uygulanmaması dolayısıyla? Burada çok nazik bir nokta var: kararın uygulanmasından sorumlu olan Bakanlar Komitesi, Delegeler Komitesi. Eğer karar uygulanmadı diye dava açarsanız ve bu da her uygulanmayan karar için dava açılırsa AİHM'de, bu Delegeler Komitesi'nin, Bakanlar Komitesinin yetkisine tecavüz niteliği taşıyabilir. O nedenle AİHM şöyle bir tutum benimsedi. Eğer dava açmak için yeni bir unsur varsa, , ya da devam eden bir ihlal varsa, yani bu söylediğim davalarda İvankoç, İlescu davasında falan tutuklama devam ediyor, devam eden bir şey varsa ya da yeni bir unsur varsa o zaman AİHM kendisinin yetkili olduğunu kabul ediyor ve bunu karara bağlıyor. Eğer böyle bir şey yoksa yeni bir unsur yoksa ve devam eden bir ihlal yoksa ortada o zaman AİHM kendisinin yetkili olmadığını, Bakanlar Komitesi'nin bu kararı uygulaması gerektiğini söylüyor. Şimdi bu Alevi davaları bakımından önemli. Alevi davaları uygulanmıyor ve bir uygulama problemi var Alevi davalarında. Bunun uygulanmadığı ortaya çıkarsa yani biraz daha beklemek lazım, ama uygulanmadığı artık kesinleşirse, çok belirginleşirse, o zaman, bu başvuruların yeni bir dava için AİHM'ne gitme imkânı var. Niye var? Çünkü bu ihlaller devam ediyor. Yani zorunlu din dersi ile ilgili ihlaller olsun, Aleviliğin tanınması ile ilgili İzzettin Doğan davası olsun, elektrik faturaları olsun... Elektrik faturaları uygulandı diyor hükümet. Ama göreceksiniz bunu. Uygulandı diyerek değil.

46. Madde, sözleşmenin 46. Maddesi, 14. protokol ile değiştirildi bu yakın bir zamanda. 14. protokol 46. madde 2 tane yenilik getirdi. Bir tanesi, eğer kararının uygulanmaması bir yorumdan kaynaklanıyorsa, bir yorum farkından kaynaklanıyorsa, o zaman Bakanlar Komitesi, Delegeler Komitesi üçte iki çoğunlukla AİHM'e başvurabilir, yorumlaması için. Bir bu. İkinci değişiklik de şu: karar uygulanmıyorsa, devlet kararı uygulamıyorsa eğer, o zaman yine üçte iki çoğunlukla Bakanlar Komitesi AİHM'e başvurabiliyor, kararı uyguluyor mu uygulamıyor mu bak diye. Eğer AİHM kararın uygulanmadığına karar verirse, o zaman Delegeler Komitesi o devlet üzerinde baskıyı arttırıyor. Ne oluyor, işte ara kararlar kabul ediyor, derken oy hakkı askıya alınıyor ve ihraca kadar gidebiliyor bu baskılar karar uygulanmadı diye. Bu tabii çok eleştirildi, böyle bir şeye gerçekten ihtiyaç var mı? Çünkü Delegeler Komitesi'nin elinde yeteri kadar araç var bunlara baskıyı uygulayacak, yeteri kadar şey var yani. AİHM kararına

---

ne diye ayrıca ihtiyaç duyuluyor, bu çok eleştirildi. Şimdiye karar bir kere uygulandı bu. O da Azerbaycan davası. Ilgar Mamadov ve Azerbaycan davasında. Ilgar Mamadov bir tutuklu, hep tutuklulukla ilgili bu davalar. Tutuklu ve tutukluluğun hukuka aykırı olduğuna karar veriyor AİHM. Fakat Ilgar Mamadov serbest bırakılmıyor bir türlü. Onun üzerine Delegeler Komitesi bir karar aldı üçte iki çoğunlukla, AİHM'e gönderdi, Azerbaycan bu kararı uyguluyor mu uygulamıyor mu? Diye. AİHM burada 46. Maddenin ihlaline karar verdi, uygulamadığı gerekçesiyle Azerbaycan'ın. Şimdi bakalım Azerbaycan üzerine ne olacak? Fakat bu arada Ilgar Mamadov zaten serbest bırakıldı.

Şimdi gelelim Alevi davalarına. Alevi davalarında birinci dava, Eylem Zengin davası, zorunlu din dersi ile ilgili olarak, 2008'de kesinleşti bu. 9 10 2008 tarihli bir karar. Burada Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, din dersini, Türkiye'de okutulan din ahlak ve kültür dersini çoğulcu eleştirel objektif bir şekilde okutulmadığı ve ebeveynlerin inançlarına saygı gösterilmediği gerekçesiyle eğitim hakkının ihlaline karar verdi. Ve ihlaline karar verdikten sonra, 46. madde başlığı altında bu kararı uygulamak için ne yapılması gerektiğini söyledi. Diyor ki; ihlal müfredattan kaynaklanıyor, ders kitaplarından kaynaklanıyor, o yüzden bu ders kitapları, AİHM'nin standartlarına, AİHM'nin ilkelerine uygun hale getirilmeli. Yani müfredat değiştirilmeli. Onun üzerine biliyorsunuz çalıştaylar toplandı, ders kitapları değiştirildi falan. Arkasından 2014 yılında Mansur Yalçın kararı geldi, gene zorunlu din dersi ile ilgili. Orada da AİHM eğitim hakkının 1 numaralı protokolün 2. Maddesinde, eğitim hakkının ihlaline karar verdi. İhlale karar verdikten sonra. Yine 46. maddenin başlığı altında, bu kararın uygulanması için ne yapılması gerektiğini söyledi. Dedi ki ortada yapısal bir sorun var. Ebeveynlerin dinsel inançlarını açıklamak zorunda bırakmayacak bir şekilde... Çünkü burada böyle bir şey var, diyor ki hükümet savunma olarak. Efendim diyorlar, gayrimüslim azınlıklar dilekçe veriyorlar, onları zorunlu din dersinden muaf tutuyoruz. Aleviler de böyle yapsın. Evet, ama o zaman herkese inancını açıklamak zorunda bırakıyorsunuz. İnancını açıklamak zorunda bırakılması bizatihi bir ihlal nedeni. Din özgürlüğünün ihlal nedeni. Onun için diyor ki kararda, ebeveynleri dinsel inançlarını açıklamak zorunda bırakmayacak bir şekilde, öğrencilerin din kültürü ve ahlak dersinden muaf tutulmasını sağlayacak bir sistemin gecikmeye yol açmadan yürürlüğe konulması...

Zengin kararı ile Mansur Yalçın kararı uygulama bakımından bir fark var. Çünkü Zengin kararında müfredatın değiştirilmesini öngörüyor. Ders kitaplarını değiştirin, ders kitaplarını bütün dinleri kapsayacak şekilde, objektif, eleştirel bir şekilde getirin, Alevilikle ilgili gerekli bilgiler verilsin filan. Bu yapılmalı. Ancak Mansur Yalçın kararında ders kitapların değiştirilmesi değil, çünkü bakıldı ki ders kitapları ile olmuyor bu iş, mahkeme Mansur Yalçın kararında bu dersin zorunlu bir hale getirmekten çıkarılmasını istiyor kararın uygulanması için. O nedenle hükümetin şimdi Bakanlar Komitesi'nde, Efendim ben ders kitaplarını değiştirdim, Alevilikle ilgili o bilgiyi de koydum, işte 20 sayfalık böyle bir şey var galiba, Alevilikle ilgili verilen bilgiler var savunması yeterli mi yetersiz mi? gibi açıklamaları Aleviler bakımından yetersiz. Mahkeme bakımından da yetersiz, çünkü tamamen Sünni İslam açısından konulmuş bilgiler var.

Ama mesele bu değil, artık mesele ders kitaplarında yapılan değişikliğin yeterli olup olmadığı değil. Çünkü mahkemenin AİHM'in uygulama için öngördüğü şey din dersinin zorunlu olmaktan çıkarılması. Yani istemeyen öğrenci ve ebeveynin çocuğuna din dersi okutmak zorunda olmaması lazım, din dersinden muaf tutulma usulü, ondan çıkma usulünün olması lazım. Bu tabii başka bir şey. Onun için şimdi bu bakımdan, Bakanlar Komitesi bir karar aldı son zamanlarda uygulama ile ilgili. 5 Aralık tarihli bir karar. Bu kararda zorunlu din dersi ile ilgili bu iki davayı Zengin ve Mansur Yalçın davasını ayırdı diğer davalardan. Bunlara geliştirilmiş usulü uygulamaya karar verdi ve diyor ki bu muafiyet imkânı tanınmadığı için bu ebeveynlere çok ağır bir yük yüklemektedir. Yani şimdi bundan sonra, bu kararın uygulanması bakımından, Aleviler olarak yeniden bir görüş bildirilecekse, din dersinin zorunlu olmaktan çıkarılmasını talep etmek lazım. Yoksa artık şey aşamasını geçtik, onu koyduğunda yeterli mi bunu koyduğunda yeterli mi aşamasını geçtik.

Diğer iki karar da Cumhuriyetçi Eğitim Kültür Merkezi Vakfı kararı, 2014 tarihli, 2 12 2014 tarihli karar. Burada ayrımcılık, çok açık bir ayrımcılık var. Bütün dini ibadethanelerin elektrik faturasını Diyanet İşleri ödüyor, bir tek Alevilerinkini ödemiyor. Bu tabii ayrımcılık, din temelinde yapılan ayrımcılık yolunda bir ihlal kararı çıktı. Bunun üzerine şöyle bir şey oldu, siz benden daha iyi biliyorsunuz, dava açan Cem evleri davaları kazanıyorlar, elektrik faturası ile ilgili davaları. Ve elektrik faturasını Diyanet İşleri ödüyor ama dava açmanız lazım. Kaç tane Cemevi var bugün? 6000 Cemevi var, yani her Cem Evi'nin teker teker dava açması lazım. Tabii tam da ödemiyor ama sadece ibadethanenin içindeki alanı ödüyor, dışarıdaki ışıklandırmayı falan ödemiyor. Yani ödeme de tam değil. Ama burada yapılması gereken şey tabii ki bir yasa çıkarmak, yasanın değiştirilmesi. Yani bir yönetmelik, neyse, yani bir yasal bir mesele var. Bütün Cem evlerini kapsayacak onların elektrik faturalarınının Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından ödenmesini sağlayacak bir yasa çıkarmak lazım. Bu kararın uygulanması için budur yapılması gereken şey. Bunda işte belki görüş bildirmek lazım.

İzzettin Doğan davası ise, tabii çok önemli bir dava bu. Bu büyük Daire davası. Büyük Daire'nin de önemi şurada. Büyük Daire'nin verdiği kararlar daireler bakımından bağlayıcı niteliktedir. Yani buradan çıkan kararlar bundan sonra eğer yine bu konularda bir dava açılacak olursa, diğer davaları diğer Daireleri de bağlayacak niteliktedir. Şimdi burada birçok mesele var. Çünkü dava açmadan önce İzzettin Doğan ve -benim sınıf arkadaşım olur kendisi- ve 703 başvuru şunları talep ettiler: 1 Alevi inancınının uygulanmasına dair hizmetler kamu hizmeti sayılsın. 2.'si, Cem evleri ibadethane olarak kabul edilsin. 3.'sü Alevi dedelerine kamu görevlisi statüsü verirsin. 4.'sü bütçeden Alevi inancına uygulamaları için para ayrılsın. Bunlar reddedildi ve bu talepleri Efendim, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne götürdüler.

Bu kararın önemi şurada: bütün bu talepler aslında, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de bunu söylüyor, Alevilerin tanınmamasından ileri geliyor. Çünkü reddederken bu talepleri, Türk yargı organları Diyanet işlerinden de görüşler alarak dediler ki, Alevilik bir Sufi tarikatıdır, ayrı bir inanç değildir, böyle bir yığın tarikat vardır ve Alevilik

---

de bunlardan bir tanesidir. O yüzden reddediyoruz dediler. AİHM savunmasında da hükümet bunu söylüyor. Şimdi bunun, bu kararın önemi burada, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi diyor ki, sorunun temelinde Alevilerin ayrı bir inanç olarak tanınmaması yatıyor. Halbuki bir özel bir inanç olarak tanınması bir din özgürlüğünün ayrılmaz bir parçası ve devletin diyor bu kararda, Aleviliğin ne olduğunu söyleyip söylemeye, ne olup olmadığını söylemeye yetkisi yoktur. Aleviliği tanımlayan devlet olamaz, devletin bunu yapması inanç özgürlüğüne müdahaledir diyor. Aleviliğin ne olduğuna Alevilerin kendileri karar verir diyor, devlet buna müdahale edemez. İşin temeli de burada zaten. Alevilikle ilgili sorunların temelinde... Devletin Aleviliği tanımaması kaynaklanıyor. Onun için bu karar, sorunun tam da kaynağına iniyor. Peki, bu kararın uygulanması için ne yapmak gerekecek? Bu kararın uygulanması için yapılması gereken şey; devletin Alevilikle ilgili tutumunu değiştirmesi lazım. Devletin Aleviliği ayrı bir inanç olarak tanınması lazım. Alevilerin kendilerine nasıl tanımlıyorlarsa böyle kabul etmesi lazım buna müdahale etmemesi lazım. Ve tabii ki de bundan kaynaklanan şeyler. Cem Evi'nin ibadethane olarak kabul edilmesi lazım. Yok efendim Cemevi kültür yeridir de, ibadet etmek istiyorsa camiye... Bu öyle değil. Yani Alevilerin vereceği kararları devletin vermemesi lazım bir kere. Onun için bu kararın uygulanması büyük bir önem taşıyor. Bu kararın uygulanması, bu biraz önce söylediğim Bakanlar Komitesi kararında şöyle bir şey istiyor Bakanlar Türkiye'den, hükümetten, geniş kapsamlı bir eylem planı hazırlayın diyor hükümete. Ve bu geniş kapsamlı eylem planında, yani bu Alevilerle ilgili İzzettin Doğan davasını uygulamak için bir eylem planı hazırlayın ve 1 Haziran 2020 tarihine kadar bana bu eylem planını verin. Şimdi bu eylem planı, devletin vereceği çok büyük önem taşıyacak ve bununla ilgili tabii Alevi kuruluşlarının görüşleri büyük bir önem taşıyacak. Ama burada dediğim gibi önemli olan bu kararın uygulanması için gereken şey çok bellidir, devletin Alevilikle ilgili tutumunu değiştirmesi lazım. Hükümet bunu yapabilecek mi? Evet ben burada durayım. Çok teşekkür ederim büyük bir sabırla beni dinlediğiniz için, sağ olun.

Doğan Bermek:

İki sunumu birden yaptığınız için çok teşekkür ederiz biz de size. Zannediyorum konuları epeyce açıklığa kavuşturdu bu tartışmada. Önümüzde çok yeni bir süreç var ve bu yeni süreci nasıl yaşayacağımızı görmek için karar vereceğiz artık önümüzdeki günlerde.

Dr. Mine Yıldırım, insan hakları ve inanç özgürlükleri alanında çalışan bir arkadaşımız, İnanç Özgürlüğü Girişiminin kurucusu ve yöneticisi. Şu anda da Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı'nın Din ve İnanç Özgürlüğü Uzmanlar Kurulu üyelerinden. Bu süreç de, şimdi içine girdiğimiz süreçte, takip sürecinde izleme ve raporlama faaliyetleri çok önem kazanıyor. Bakanlar Komitesinin başka bir dili var, mahkeme dili değil, başka bir şekilde onlara hitap etmemiz gerekiyor. Onların hitabı, izleme raporları ile gözetlemelerle, kendilerine zaman zaman bilgi vermekle yürütülüyor. Bu konuda neler yapılması lazım ve nasıl yapılması lazım konulu kısa bir çalışma hazırladı Mine Hanım bize. Biz şimdi o sunumu dinleyeceğiz kendisinden. Bu bizim Alevi kurumlarının ve inanç özgürlüğü ile ilgili diğer tüm kurumların da tabii bizim ADİP'in dibinde

---

olduğu gibi, bundan öte Bakanlar Komitesi ile ilişkilerimizin nasıl yönetileceğine dair de bize yol açacak Mine Hanım'ın sunumu.

Dr. Mine Yıldırım:

Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı, Din ve İnanç Uzmanlar Kurulu üyesiyim. İnanç Özgürlüğü Girişimi 2013 yılından beri Türkiye'de herkes için inanç özgürlüğü hakkını savunan çalışmalar yürüten bir girişim. Esas olarak Norveç-Helsinki Komitesi için çalışıyorum ve inanç özgürlüğü girişimi projesini yönetiyorum. Biz her sene Türkiye'de inanç özgürlüğü üzerine bir izleme raporu yayınlıyoruz ve tamamen insan hakları temelli bir çalışma yürütüyoruz. Alevilerin sorunları veya azınlıklarının ya da ateistlerin sorunları şeklinde ayırmıyoruz. İnanç özgürlüğü hakkının uluslararası insan hakları sözleşmelerinde bulunan hükümlerini temel alarak bileşenlerine ayırıp o şekilde inceliyoruz. İzleme raporlarımız bizim aynı zamanda uluslararası insan hakları mekanizmalarına sunduğumuz raporların da temelini oluşturuyor. Gerek Avrupa Konseyi gerek Birleşmiş Milletler veya Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı nezdinde inanç özgürlüğü konuları üzerine doğru zamanlarda doğru kanallardan raporlar sunuyoruz. Dolayısı ile bir savunuculuk tarafı da var. Hem uluslararası mekanizmalar nezdinde hem de Türkiye'deki kamu görevlileri, ilgili görevliler ile bu bilgileri paylaşıyoruz.

Birleşmiş Milletler 'in İnsan Hakları İzleme Kılavuzu'na göre bu izlemenin amacı başta hükümetlerin uygulamaları olmak üzere, insan hakları uygulamaları ile ilgili objektif ve somut verilere dayalı bilgi sağlamak yani somut verilerle objektif bir şekilde bilgiyi ortaya koymak. Yasa ve uygulamaları inceleyip bunları uluslararası standartları ile ilgili uyumsuzluklarını, ülkeleri tekrarlanan kalıplar varsa, eğilimler varsa bunları tespit etmek. Mevzuat ve uygulamanın uluslararası İnsan Hakları Hukuku ile uyumlu hale gelmesi için alınması gereken önlemleri belirlemek. Yani raporumuzda sorunları tespit ettikten sonra aynı zamanda öneriler, alınması gereken önlemleri de ortaya koymaya çalışıyoruz. İnsan hakları temelli derken temel aldığımız sözleşmeler veya uluslararası insan hakları enstrümanları diyebileceğimiz belgeler, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyanname, 18. Madde. Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 18. Maddesi ve ilgili diğer maddeler ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. Maddesidir. Bunlar düşünce, din ve vicdan özgürlüğünü, kapsamını, hangi durumlarda sınırlandırılabilceğini ortaya koyan hükümler. Tabii ki inanç özgürlüğü tek başına değil ama bütün diğer insan hakları hükümleriyle birlikte bir anlam taşır. Yani bazı davalardan ulusal olarak da alınmış olan mahkeme kararları var ama örneğin bunun uygulanmamasından da şikâyetçi olabiliyoruz. Dolayısı ile adalete erişim, adil yargılama da inanç özgürlüğü ile kesişir hale geliyor veya eğitim hakkı da, örgütlenme özgürlüğü de kesişimli olarak önemli. Çok klasik ve tekrar tekrar söylenen bir şey vardır. İnsan Hakları birbirine bağımlı ve bölünemezdir denir yani hiçbir hak tek başına çok anlamlı değil. Bütün rejim aslında insanlar için bu hakları anlamlı kılıyor. Tabii ki inanç özgürlüğü herkesin hakkı. Yani burada birçok zaman karşılaştığımız bazı yanlış anlaşılmalarda var. Örneğin sadece dindarların hakkı olduğunu düşünenler var. Oysaki inanmama hakkı, inancı sorgulama hakkı veya inancını değiştirme hakkı da inanç özgürlüğünün çok önemli bir parçası. Veya din hiç alakası olmayan insanlar için de bu

---

hak çok önemli. Düşünce, din veya inanç özgürlüğüne sahip olma veya değiştirme, inanma veya inanmama hakkı sınırlanamaz bir hak. Kişiler aynı zamanda din veya inançlarına aykırı davranmaya zorlanamazlar. Burada aklımıza ilk gelen, Türkiye’de bu söylemin ne kadar farkındayız bilmiyorum ama vicdani ret hakkı örneğin. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde Türkiye’nin hala uygulamadığı Alevi kararlarından daha fazla sayıda vicdani ret kararları var. Dolayısıyla pasifistseniz veya inancınız gereği elinize silah alamazsanız, üniforma giyemezseniz bu vicdani ret hakkı da inanç özgürlüğü kapsamında korunan bir hak. Uygulamaya geldiğimiz zaman veya din veya inanç açıklama veya dışavurumu diyebiliriz, din veya inancını ibadet öğretim uygulama veya törenler aracılığıyla açıklama hakkı da bu hakkın önemli bir parçası. Ve burada ibadet, öğretim, uygulama ve törenler dediğimiz zaman aslında, burada sınırsız neredeyse dışavurum biçimiyle düşünebiliriz. Çünkü dışavurum biçimini belirleyen o din veya inancın içeriği. Yani din veya inancın örneğin yeme ile ilgili kuralları varsa, bu şekilde açıklayacaksınız ve o alanda devletin kolaylaştırma yapması gerekecek. Dediğim gibi askere gitmek gibi kuralları varsa o alanda dışa vuracaksınız. Veya eğitimle ilgili varsa... Yani o kadar geniş bir kapsamı var. Tabii ki biraz önce bahsedildiği gibi zorunlu din dersleri ile ilgili olarak ebeveynlerin ve çocuklarını kendi din veya felsefi ile inançları doğrultusunda yetiştirme hakları da bu hak kapsamında. Tabii çocuğun da inanç özgürlüğü olduğunu unutmamamız gerekiyor. Birçok kez sadece ebeveynler üzerinden düşünülüyor. Oysa çocuk hakları sözleşmesi de çocuğun inanç özgürlüğü ve hakkından bahseder. Ve çocuğun kendi gelişme kapasitesi ölçüsünde bu hakkı kullanması gerektiğini biliyoruz.

Sınırlamalara gelince, din veya ve inanç özgürlüğü ancak belli koşullar altında sınırlanabilir. Kısaca geçiyorum. Hukukilik, yani bir sınırlama getirilecekse yasanın öngörülebilirliği, açık olması gerekli. Ve bu sınırlamanın kamu güvenliği, kamu düzeni, genel sağlık ve ahlakın ve başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla getirilen bir sınırlama olması lazım. Ve demokratik bir toplumda gerekli görülen bir sınırlama olması lazım. Herhangi bir toplumda değil ama demokratik toplumun özellikleri dikkate alırsak bu gerekli bir sınırlama diyebileceğimiz bir sınırlama olmalı. Dolayısıyla sosyal bir ihtiyaç var mı bu sınırlama için bu soru soruluyor ve ölçülü mü, yani belli bir amaç güdüyor devlet diyelim ama o kadar ağır bir yük yaratıyorsa, örneğin üniversite öğrencilerinin başörtüsü yasağını düşünebiliriz. Yani belli bir amacı var. Belki değerlendirebiliriz sınırı o açıdan ama tamamen eğitim hakkından bir kişiyi, yetişkin bir kişiyi yoksun bırakmak, çok ölçülülük ilkesini aslında bağdaşmayacağını düşünebiliriz. Ve sınırlamaların tabii ki ayrımcı olmaması gerekiyor.

Şimdi inanç özgürlüğü alanında şayet biz uluslararası insan hakları mekanizmalarıyla ilişki içine gireceksek, orayla bu bilgileri paylaşmak istiyorsak, bizi ilgilendiren en temel dört rejim var diye düşünebiliriz. Birincisi tabii ki Birleşmiş Milletler, ikincisi Avrupa Konseyi, üçüncüsü Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı ve dördüncüsü Avrupa Birliği’ni düşünebiliriz. Tabii ki o biraz daha farklılık arz ediyor. Birleşmiş Milletler ‘de her 5 yılda bir her ülke bütün insan hakları açısından değerlendirmeye tabi tutuluyor. Türkiye bu sene 3. kez değerlendirilecek, 28 Ocak’ta 3. değerlendirmesi

---

var. Tabii bu değerlendirme aslında İnsan Hakları Konseyi'nde geniş katılımlı bir tartışmayı gündeme getiriyor. Bütün insan hakları kuruluşları, her insan hakkı açısından değerlendirildiği için STK'lar, bir sene öncesinden belli bir takvim izlediği için raporlarını gönderiyorlar ve herkes aslında insan hakları açısından da büyük bir rekabet var diyebiliriz. Yani biz inanç özgürlüğü raporunu gönderiyoruz, başkaları ifade özgürlüğü hakkında gönderiyorlar. Sonuçta belli bir süre içerisinde İnsan Hakları Konseyi bunları değerlendirecek. Ve sonrasında devletlere tavsiyelerde bulunacak. Şunu da sizi kötümserliğe itmeden yine de söylemek isterim 1. Evrensel Teorik İzlem'de verilen tavsiyeler bugün hala geçerli, 2. Evrensel Teorik İzlem'de de. Çünkü aslında hiçbirisi uygulanmadı diyebiliriz maalesef. Ama bir de şunu düşünün, hiçbir şey yazılmasa, hiçbir sorunun kaydedilmediği bir senaryo ortaya çıkar. Yani sanki her şey çok iyiymiş gibi. Dolayısıyla biz izleme yaptığımızda, raporlar hazırladığımızda bütün bu mekanizmalara dâhil olabiliriz. Birleşmiş Milletler 'de Din veya inanç özgürlüğü özel raportörü var ve esasında ülke ziyaretleri yapıyor. Çok önemli bir kimlik. Ülke ziyaretleri yaptığı zaman sonrasında bir rapor yayınlıyor ve tabii ki bazı tavsiyelerde de bulunuyor. Biz kendisini tekrar Türkiye'ye gelmek üzere davet ettik. Ahmet Şahin şu anda özel raportör ve görev süresi bitmeden Türkiye'ye bir ziyaret yapacağını ümit ediyorum. O şekilde birtakım işaretler verdi, Türkiye'nin de her zaman açık bir daveti var özel raportörlere. İnsan Hakları Komitesi var tabii ki Birleşmiş Milletler nezdinde, bireysel başvuruda yine bulunulabilir. Tıpkı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne yapılan başvurular gibi, Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin yorumlamakla yetkili İnsan Hakları Komitesi'ne de bireysel başvurularda bulunabilir. Türkiye'den çok fazla başvurunun gittiği bir mekanizma değil ama vicdani ret ile ilgili giden başvurular var ve orada iyi kararlar çıktı. Avrupa Konseyi tabii ki Türkiye için en önemli mekanizma. Burada tabii ki Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bizim için, Rıza hocanın da söylediği gibi bağlayıcı kararları olması açısından çok çok önemli ve Bakanlar Komitesi bu kararların infazı veya uygulamasını izleyen kuruluş, yapı diyebiliriz. Raporların gönderilebileceği diğer yerler İnsan Hakları Komiserliği ve Avrupa İrkçılık ile Mücadele Komitesi. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi hızlıca tekrar değineceğim. Ama Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı'nın her yıl düzenlenen insani boyut toplantısı var. Burada yine raporlar sunulabilir. Ve Avrupa Birliği'nin ilerleme raporuna katkı yapılabilir. Alevi kararlarımı zaten detaylı bir şekilde dinledik. Belki burada bizim bu süreçte yaptığımız katkıyı anlatabilirim örnek olması açısından. Özellikle Zengin grubu davaları ile ilgili iki kez Bakanlar Komitesi'ne rapor sunduk ve bu raporların aslında biraz önce siz bahsetmişsiniz, Bakanlar Komitesi nasıl karar veriyor bu kararların uygulanıp uygulanmadığına? Evet, Bakanlar Komitesi'nin profesyonel uzmanları bunun uygulanmasını izliyorlar ama onlar da sonuçta Strazburg'dalar. Tam olarak Türkiye'de ne olup bittiğini STK'ların sundukları raporlardan öğreniyorlar ve eğer STK'lar uzun bir süre bu kararlarla ilgili raporlar sunmazlarsa, sadece devletin sunduğu, evet biz bunu uyguladık, şunları şunları yaptık dediği zaman da davalar kapatılabiliyor uygulandığı için. Çünkü aksi bir fikir veya aksi bir görüş gelmiyor. Örneğin Eğitim Reformu Girişimi ile birlikte Din Kültürü Ahlak Bilgisi derslerinin programını ve kitaplarını insan hakları açısından incelediğimiz bir rapor hazırlamıştık. Bununla ilgili buradaki bulgularımızı Bakanlar Komitesi'ne göndermek, muafiyetin ancak mahkeme kararıyla

---

gerçekleştirildiği konusunda bilgilendirmek, vesaire Bakanlar Komitesi'ni gerçekten bilgilendiren şeyler. Bu dava sonuçlarının nitelikli izlemeye alınmasını da bizim istediğimiz bir şeydi, Zengin grubu kararlarının standart izlemede olması kabul edilemez bir şey. Çünkü gerçekten milyonları etkileyen bir durum ve yapısal bir sorunla ilgili olduğu için bunu özellikle istemiştik ve nitelikli izlemeye alınmasından çok memnunuz.

Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı davası ile ilgili de bir rapor göndermiştik Sonrasında bütün davaların birleştirileceğini öğrendiğimiz zaman da son olarak geçtiğimiz Kasım ayında, 3'ü ile ilgili üç grup diyelim, aslında 4 karar var, hepsi ile ilgili bir rapor gönderdik. Sonrasında da Bakanlar Komitesi'nin STK'larla görüş alış-verişi toplantısına davet edildik ve kararların uygulanması ile ilgili sorunları birebir orada sunma şansınız oldu

Bundan sonrası için bizim yapacağımız şeylerden birisi yeni Din Kültürü Ahlak Bilgisi kitaplarını incelemek. Bu konuda Eşit Haklar Derneği ve Eğitim Reformu Girişimi ile birlikte bir çalışmamız var ve haziran ayına aslında Türkiye'nin eylem planını sunacağı zamana bunun yetiyeceğini düşünüyoruz. Şu an uygulamada olan kitapların durumu nedir insan hakları açısından, onu incelemiş olacağız. Ve şunun altını çizmek isterim, bu kararlar sadece Aleviler için önemli değil, herkesin din ve inanç özgürlükleri için çok önemli kararlar. Bu kararlar uygulandığı takdirde, örneğin İzzettin Doğan ve diğerleri kararları çok geniş uygulama alanı bulacak olan bir karar. Yani Diyanet, dini gruplara nasıl bir destek sağlıyor, bu işi nasıl yürütmesi gerekir, aslında tüm din ve inanç gruplarının katkı sağlaması gereken bir süreç olduğunu düşünüyorum. Yani hükümetin sadece Alevilerle değil, geniş katılımlı bir danışma süreci gerçekleştirmesi çok daha uygun olur. Tabii ki eğer hükümet bunu yapmazsa da sivil toplumdan böyle bir girişim gelebilir. Yani sivil toplum farklı hem Ateistleri de içine alarak bu konuda görüş oluşturabilir... Çünkü sonuçta devlet herkesin vergileri ile yürüyen bir kuruluş. Nasıl bir değişim ön görmeliyiz, bunu ortaya koyabiliriz. Onun dışında tabii ki ülke grubu kararlarını da izliyoruz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin din ve inanç özgürlüğü konusunda aldığı diğer önemli kararlar, vicdani retle ilgili ülke gurubu kararları, Altınkaynak Türkiye kararı, burada biliyorsunuz herhangi bir cemaate desteklemek amaçlı yeni bir vakıf kurulamaz. Medeni kanundaki bu kuraldan ötürü kurulmamış bir kilise vakfı ile ilgili. Fakat şu an içtihadı biraz değiştirdi Türkiye mahkemeleri ve birkaç tane kilise vakfı kurulabildi, yani daha özgürlükçü bir yorum getirdi. Diğer önemli bir karar Yehova Şahitlerini Destekleme Derneği kararı. Yani Yehova Şahitleri'nin toplantı merkezlerinin de ibadethane statüsü yok. Onlarda iş, kapatma düzeyine de gelebilmişti. Yani sadece elektrik faturaları ve maddi destek almak değil, o ibadet yerinin meşruiyetini, sosyal olarak kabul görmesini de etkiliyor tabii ki ibadet yeri statüsünün verilip verilmemesi. Sona geliyorum. Bazı ulusal izleme alanları bizim için ne olabilir, yani kendi girişimiz için ve diğer STK'lar için? Tabii ki mahkeme kararlarını izlemek önemli. Politika uygulamaları, özellikle sahadan bilgilenmemiz çok önemli, bu raporlar sahadan gelen bilgilere dayanmak zorunda olduğu için ve somut bilgiler olması gerektiği için... Örneğin bana şeyi sormuşlardı, ne kadarlık bir elektrik faturasından bahsediyoruz totalde? Rakam hiç önemli değil. Evet, ben de öyle söyledim ama

---

böyle şeyleri duymaları önemli oluyor. Kaç Cemevi var? Kaç faturadan bahsediyoruz? Yani bilgileri somutlaştırmak gerek. Belediyelerin dinsel kamu hizmetleri alanının izlenmesi de bence giderek daha fazla önem kazanacak. Özellikle de işte şeyde görmeye başladık, bazı Cem evlerine ibadet statüsü verilmesi ile aslında belediyeler de bu konuda ön açıcı olabilirler. Yani sahada değişimi biz gördükçe, artık merkezi kararlarda toplumsal ve sahadaki değişime daha zor direnebilir diye düşünüyorum.

İki kaynağa sizi yönlendirmek istiyorum. Bir tanesi www.inancozgurlugugirisimi.org. Bizim çalışmalarımızı ve raporlarımızı bu web sitesinden ulaşabilirsiniz. Diğer de en başta gösterilen temel haklar videoları. Bu videolar din ve inanç özgürlüğü öğrenme platformu www.forb.org sayfalarında ve <http://aleviocagi.org/inanc-ozgurlugu-paketi> sayfalarında ve youtube 'da var. Alevi Düşünce Ocağı da İnanç Özgürlüğü Girişimi de bu FORB- Din ve İnanç Özgürlüğü öğrenme Platformu'nun üyeleri. Toplantıda ilk başta gösterilen videolara, İnanç Özgürlüğü gerçekten nedir sorusunun cevaplarına yukarıdaki sayfalardan veya Youtube da Din ve İnanç Özgürlüğüne giriş <https://www.youtube.com/watch?v=RCFNRXjOqGQ&t=10s> sayfalarından üzerinden ulaşabilirsiniz. <http://aleviocagi.org/inanc-ozgurlugu-paketi> sayfalarından ulaşabilirsiniz. Çok yararlı olacaktır. Teşekkür ederim.

Doğan Bermek:

Dr. Mine Yıldırım'a teşekkürlerimizle şimdi çok değerli hocamız Sayın İbrahim Kaboğlu'nun görüşlerini dinleyeceğiz. Tabii hem iç hukuku hem dış hukuku hem de bugünkü konumu itibariyle iç politikanın da fazlası ile içinde ve kritik noktalarında görev yapmakta olan bir insan, değerli dostumuz Sayın İbrahim Kaboğlu. Bir onu dinleyelim bakalım, bize neler tavsiye edecek.

İbrahim Kaboğlu:

Hepinizi öncelikle selamlıyorum. Gayet iyi bildiriler verildi, iyi konuşmalar yapıldı, teknik yönleriyle konu hemen hemen tüketildi diyebiliriz. Hatta zorlandı da Rıza Bey anlatmak için. Türkiye'nin Avrupa'ya, Avrupa Mahkemesi'ne nasıl kök söktürdüğünü çok nazik bir dille ifade etmeye başladı, çalıştı. Şimdi benim aslında Doğan Bey'in de söylediği gibi başlıkla çok örtüşen bir konuşmadan çok, biraz daha belki bu konuşmaları açmalıyız, Türkiye neden bu kadar zorlanıyor? İşte Rıza Bey dedi ki Loizidu'ya, Madam Loizidu'ya 500 bin avro ödemekten kaçınan Türkiye, bir milyon avro ödemek zorunda kaldı. Biraz önce Mine Hanım da sayısal büyüklükleri soruyorlar dedi. Ben de hemen şunu düşündüm acaba Kıbrıslı bayana ödediğimiz para kadar tutuyor mu? Yani bütün bu 6000 Cemevi 'ne verilecek olan elektrik su katkısı o kadar tutuyor mu acaba?

Şimdi burada tabii siyasal irade ve siyasal iradenin bakışı belirleyici oluyor. Bunu ele almadan, bu açıdan konuyu yaklaşımadan zannediyorum bu konuyu bir 20 yıl daha tartışsak yine de bir araya gelemeyeceğiz. Belki de inanç özgürlüğünü tartışamayacağız. Bir yollama yaparak konuma gireyim 90'lı yıllara yollama yapacağım iki açıdan. Ama önce yine vurgulandığı üzere ben yinelemeye düşmeksizin farklı boyutlarıyla

---

vurgulamaya çalışacağım. Bir anayasa maddesini hatırlatayım, madde 15, savaş halinde bile geçerli olan madde: “Kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz”. Bu ne demek, bu savaş ortamında bile olsanız, namlunun ağzında bile olsanız, sizin inancınızı, inançsızlığınızı hiç kimse sorgulayamaz. Bunun insan hakları öğretisindeki ifadesi her zaman her yerde ve herkes için geçerli olan güvencelerdir. Şimdi savaş ortamında bile bu kadar güvenceli bir hak, güvenceli bir özgürlük neden barış ortamında ve özellikle ikinci maddesinde “Türkiye Cumhuriyeti insan haklarına dayanan laik ve demokratik bir sosyal hukuk devletidir” biçimindeki hükmün yer aldığı bir anayasal düzende, neden bu kadar zor oluyor bu konular? Devletin bütçesi sorunundan mı, yoksa paralardan çok diğer zihni engeller söz konusu olduğundan mı?

Şimdi deprem konusuna Doğan Bey değindi, ben de derneğe uğradım ayaküstü, Deprem ve Hukuk kitabımızı gördüm 20 yıl önce Marmara Depremi, büyük depremler sonrasında yazdığımız kitap, depreme hukuk yoluyla yapılaşma anayasaya kadar nasıl bir çözüm bulabiliriz diye... Geçen hafta mecliste İmar Kanunu konuşurken ya dedim, nasıl yıktıracağınızı burada düzenliyorsunuz. Oysa yapı nasıl önce düzenleme yapılır, nasıl denetlenir proje aşamasından binanın bitimine kadar, en sonunda, yıktırma en son çare. Ama siz yıktırmadan başlıyorsunuz. Demek ki temel çürük. Temelin çürük olduğunu kabul ediyorsunuz. İşte Rıza Bey'in bahsettiği, hatta ben ona da değindim, maşallah Öner Yıldız kararı, Avrupa Mahkemesi'nin 30 Haziran 2004'te büyük mahkemenin verdiği karar. O kararı lütfen okuyun, hukukçu olmanıza gerek yok. Türkiye'de şehircilik hukukunun, daha doğrusu şehircilik hukuksuzluğunun nasıl yansıdığını Avrupa mekânına göstermesi bakımından ders verici bir karardır. Fakat gelin görün ki yaklaşık yirmi yıl sonra kararın konusunu oluşturan 1993 tarihini esas alırsak otuz yıl sonra değişen hiçbir şey yok. Ki ben bunu o zaman 90'lı yıllarda “iktisadi liberalizm” diyordum. İktisadi liberalizm alanında özünde değişen bir şey yok. Deprem oldu dün gece, önceki gece, hala ne diyoruz orada, yapı nedeniyle, yapıların çürüklüğü nedeniyle bu kadar yurttaşımızın öldürdük. Değişen çok fazla şey yok. Şimdi peki siyasal liberalizm alanında, bu konu tabii ki benim üzerinde duracağım, siyasal liberalizm... Yani biraz önce anayasanın maddesini okuduğum üzere; din, inanç, vicdan, düşünce özgürlüğü, kanaat özgürlüğü, ifade özgürlüğü ve tabii onun devamı olarak örgütlenme özgürlüğü. Temelde bunlar siyasal liberalizm dediğimiz alanlarda, acaba 20 yıl öncesine göre 30 yıl öncesine göre ilerleme var mı? Şimdi 90'lı yılları hatırlayalım, özellikle cemaatler filizleniyor iken “cemaatler sivil toplum örgütüdür” dendiği zaman biz “Hayır, cemaatler sivil toplum örgütü değildir” diyorduk. Sivil toplum örgütü değildir diyenleri demokrat olarak kabul etmiyorlardı. Siz demek ki demokrat değilsiniz. Şimdi nasıl saptırılır konular, işte 90'lı yıllarda bunu hatırlayacaksınız. Bugün de güncel bir konu, çünkü Doğan Bey bize Alevi derneklerinden söz etti. Ben de çoğunluğa, bir kısmına Avrupa'da, Ankara'da, Türkiye'de, hep bu mekânlarda birlikte olduk biliyorum. Ama gelin görün 90'lı yıllarda cemaat yüceltiliyordu. Dernek veya sivil toplum kuruluşları olmadıkları halde, bugün de işte siz binlerle hesap ediyorsunuz ama cemaatler yine makbul, ancak herhangi bir dernekleri yok. Gereği de yok, dernek kurma gereği bile duymuyorlar. Demek ki cemiyet-cemaat ayrımı 90'lı yıllardan daha farklı

---

biçimlerde bugün de devam ediyor. Şimdi 90'lı yıllardan 2000'li yıllara gelelim. İşte bu Alevi yurttaşlarımızın açtığı davalar sonucunda bir tür Türkiye'deki laiklik anlayışı Avrupa Mahkemesi kararlarına kazandı. Kazandı, bu açıdan kutluyorum bütün bu emek veren kişileri, grupları ama genel olarak Alevi toplumunu. Çünkü Avrupa Mahkemesi kararlarında laiklik tescil edildi. Boyutları tescil edildi. Laiklik sadece bir din ve inanç özgürlüğü değil, inanmama özgürlüğüdür, sadece din ve belirli bir inanca sahip olmak değil onun gerekliliklerini yerine getirebilmektir. Nereye kadar ibadethaneye kadar ve dinsel temelde ayrımcılık yasağına kadar. Fakat tabii ki burada, kavramları yerli yerine oturtmak açısından nasıl ki cemaatlere yönelik bir söz söyledim ise 90'lı yıllara yönelik olarak, 2000'li yıllarda hatırlayın Alevi yurttaşlarımız Avrupa Mahkemesi'nin kapısını çalarken bizimkiler de anayasayı değiştirdi 2008'de, üniversitelerde ve kamu görevinde kadınların başlarına örtebilmelerini güvence altına alabilmek için. O sırada ben üniversitedeydim tabii ki, sonradan uzun süre de bakanlık yapan ve şimdi de milletvekili olan bir zata bir televizyon ekranında NTV'de sordum. "Tamam" dedim, "Siz üniversitelerde, üniversite öğrencilerimizin başörtüsü takabilmesi için, kamu görevlilerinin takabilmesi için anayasa maddesi koyuyorsunuz ama şu kaydı neden koymuyorsunuz? Ancak ortaöğretimde ve ilköğretimde böyle bir, bu kural geçerli değildir, böyle bir kayıt neden koymuyorsunuz? Ben demokratik bir toplumun yurttaşı olarak yöneticilerimizin toplumun geleceğine dair projeleri konusunda bilgilenme hakkına sahibim ve siz bir yasağı kaldırıyorunuz diyorsunuz ama yarın öbür gün ilkokula kadar bunu dayatmayacağınız konusunda bir güvencemiz yok.", aldığım cevap "Hayır biz öyle bir şey düşünmüyoruz zaten, ona gerek yok." oldu. Düşünüp düşünmemeniz başka bir şey ama yurttaş olarak benim bunu bilme hakkım var. Dikkat edin 2008'de Anayasa Mahkemesi iptal etti ve 2010'da da Anayasa Mahkemesi'ni neredeyse kaldıracaklardı. Şimdi bugünkü konularla çok ilgisi var, özellikle biraz önce başörtüsü ile ilgili olarak verilenler açısından. 2010'larda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi özellikle biraz önce Rıza Bey'in ayrıntılı olarak bahsettiği Mansur Yalçın kararını verirken, Anayasa Mahkemesi bu kez 4+4+4 kararıyla bir ülke laiklikten nasıl uzaklaştırılabilir kararını veriyordu. Demek ki 2000'li yıllarda 2010'lu yıllarda özellikle, Avrupa Mahkemesi laiklik konusunda ileri adımlar atarken, ulusal ölçekte laikliği nasıl geriletiriz şeklinde Anayasa Mahkemesi kararları çıkıyordu. İzninizle bir küçük anekdot anlatmak istiyorum. Hani Avrupa Mahkemesi bu kararları verirken tam tamına 2 Mart 2015 günü Paris Descartes Üniversitesi'nde Türkiye Avrupa toplantısı var. Ben biraz gecikmeli gidiyorum, bir üniversitede ders veriyordum, Sorbonne'da. Baktım bizim büyükelçi adını söylemeyeyim, Rıza Bey mutlaka hatırlayacaktır, üzerinde, boyalar falan var, hani bir Ermeni asıllı Fransız yurttaş Molotof atıyor protesto etmek için. İyice renklere bürünmüş ama açılış konuşmasını yapıyor. Açılış konuşmasını yaptı Sayın büyükelçi ve kürsüde ben gidiyorum dedi, çünkü öyle ya üstünü başını değiştirmesi gerekiyor, "Gidiyorum ama dedi Profesör Kaboğlu'na bir uyarım var." dedi. Benim konuşmanın başlığı şuydu: "Türkiye'de Laiklik: Din mi İnsan Hakları mı?". O dedi yanlış yazılmış "Din mi, İnsan Hakları mı?" olmayacak, "Din ve İnsan Hakları" olacak dedi. Sayın büyükelçi onu bilerek koydum dedim, Türkiye Alevi yurttaşlarımızın Avrupa Mahkemesi'nde kazandığı davaların hiçbirini de hükümetimiz uygulamadı, "Din mi İnsan Hakları mı?" başlığını koymak için bu yeterli değil mi? Biraz sonra ben

---

konusunca tartışırız dedim. Ben gidiyorum ama yardımcım burada diyerek ayrıldı. Şimdi bunu neden anlattım? Tam tamına 5 yıl önce, bu kez Avrupa’da yani bizim resmi otoritelerin Avrupa temsilcileri, bir üniversite öğretim üyesinin bu konuda koyduğu başlığa bile tahammül edemeyecek kadar militanlık yapıyor. Tabii bu Türkiye Cumhuriyeti diplomatlarına yakışır bir tavır değil kuşkusuz, Rıza Bey gibi diplomatları tenzih ediyoruz ama tanık olduk maalesef. Çünkü bunları eğer bilmiyor isek, bunları dile getirmez isek o zaman hani orman yerine biz vadide şu ağaç güzel, şu çalılar daha iyi veya daha kötü biçiminde bir şeyle ilerlemek durumunda kalırız. Şimdi bu bakımdan bu dönüm noktaları olarak değindim bunlara. Avrupa ve Türkiye’de laiklik serüvenine ilişkin olarak gelişmeler 2020’de nereye geldi? 2020’de gelinen yerde acaba gerçekten uygulayacak mı bu kararları hükümetimiz? Hani hepinizin belleğinde ama bugünkü bir olay olarak somut, faizsiz finans kuruluşları notunu düşmüşüm dosya karışmasın diye. 14 Aralık’ta Resmî Gazete ’de çıkan faizsiz finans kuruluşları ile ilgili bir tür kurul kararı, Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumunun çıkardığı İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Kuruluşu tarafından etik kurallar, denetçiler için etik kurallar... Şimdi gerçekten 1400 yıl önce bilimsel kaynaklar varmış gibi böyle tamamen dipnotlarla fikihtan maddeler koyarak... Bu aslında şu kurallar, burada yer alan kurallar, Anayasa madde 2, insan haklarına dayanan demokratik ve laik sosyal hukuk devleti tanımı ile taban tabana zıttır. Şimdi bunu bilmemiz gerekiyor. Bunu bilirsek biraz sonra değineceğim mücadele yöntemlerini paylaşmak açısından bunlar önemli. Peki, bu nasıl yapıldı? Mesela bu Resmî Gazete acaba 5 yıl önce yayınlanabilir miydi? Birkaç yıl önce yayınlanabilir miydi? Zannetmiyorum, yayınlanamazdı. Peki, kimin burada imzası var? Burada dikkat edin Resmî Gazete ‘de artık bir bakanın imzasını göremezsiniz, bakan resmî gazetede karar yayınlamayacak kadar düşük profilli. Kim yayınlıyor, “Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu” bunu yayınlıyor. Şimdi işte bunun yapılabilirliği, yapılabilmesi, buraya kadar götürülmesi esasen onların Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi adını verdikleri, benim ise “monokrasi” dediğim veya “monokratik yönetim” dediğim bir düzenin, anayasal düzenin uygulamaya geçiriliş araçlarından, göstergelerinden biridir. Şimdi bu açıdan bakıldığı zaman bunun yansıması dinsel kurallar açısından şöyle: Esasen tüm bu Doğan Bey’den başlayıp Mine hanıma kadar söylenenler, dernekler çerçevesinde, cemiyetler yani sivil toplum örgütleri ayağı kullanılarak hukuk önünde, mahkeme önünde, son 20 yılda verilen mücadelelerin bir tür özeti idi. Ama saydam bir biçimde, bilgi temelinde, hukuki süreçler işletilerek o mücadele verilirken, öbür taraf hangi mücadeleyi veriyormuş? Hani Sünni temelde... İktidar içi mücadele veriliyormuş, iktidar hesaplaşmaları nasıl veriliyordu, iktidar hesaplaşmalarını 15 Temmuz gecesi gördük, Anayasanın özellikle 2 maddesinin ihlal edilmesi suretiyle, 1.’si 24. Maddenin son fıkrası, dinin politikaya alet edilme yasağı. 2.’si de 70. Madde, kamu hizmetinde görevin gerektirdiği özelliklerin dışında bir başka özellik aranamayacağına dair. Türkiye eğer 15 Temmuz’a geldiyse, esasen Alevilerin verdiği hak mücadeleleri yüzünden gelmedi. Sünnilerin, Sünniliğinin içerisinde verdiği iktidar mücadelesi ve iktidar ayrışması nedeniyle ve anayasanın ihlal edilmesi sonucu geldi. Şimdi burada tabii Türkiye’nin bu geldiği eşik 2020’li yılların başında sadece din özgürlüğü değil, yalnızca inanç özgürlüğü değil, aslında diğerleri de genel olarak Türkiye’de iktidar özgürlük sorunsalı-

---

nın ötesinde bir durum söz konusu. Çünkü bu verdiğim örnek, Resmî Gazete, esasen peyderpey, aşama aşama, dünyevî hukuktan, dinsel hukuka atılan adımların göstergesidir, göstergeleridir bunlar. Veya işte bütün bu inşaatlar bütün bu köprüler yapılar kanalları vesaire... Bu da bir tür hani ülkenin kültürel, tarihsel ve doğal dokusunun elden geldiğince yok edilmesi için, yeni bir eşik yaratılması, yeni bir dönem açılması Türkiye’de, ki kendileri buna Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi diyorlar. Ben dediğim gibi “monokrasi” diyorum. Bunu belirtmemin nedeni şu: onlar dikkat edin son yirmi yılda en çok dile getirdikleri husus Cumhuriyeti parantez içine alalım biçiminde bir yaklaşımdı. Ve bütün bu dışavurumlar şu anda Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi uygulaması da Cumhuriyeti parantez içerisine almanın bir göstergesi, prova dışavurumudur. Bu konuda Alevilik ne ki, Türkiye toplumu giderken, Cumhuriyet parantez içerisine alınırken deme lüksümüz yok. Çünkü esasen belki bundan böyle Alevi inancı topluluğu veya toplumu başta gelmek üzere yürütülecek olan hak ve özgürlükler mücadelesi Türkiye’nin geleceğini belirleyecektir. Çünkü aslında konu Aleviliği çoktan aşmıştır, çoktan aşmıştır. Yani belki Türkiye’de Sünniler için sorun daha yaşamsaldır. Zira Aleviler hiç değilse kendisini ifade edebiliyor, talep edebiliyor dayatabiliyor, bunu yapma potansiyelleri var, güçleri var. Ama Sünnilerin böyle bir gücü yok. O bakımdan konuyu belki hem Alevilik hem din ve inanç özgürlüğü temelinde ama daha genel olarak hak ve özgürlükler bağlamında, ekseninde ele almak gerekiyor. Peki, o açıdan ele aldığımız zaman konu sadece hak ve özgürlük mücadelesi değil, konu aynı zamanda demokrasi mücadelesi, hukuk mücadelesi. Evet, doğru, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararını uygulamak gerekiyor. Bu tür toplantılarla, Rıza Bey’in verdiği bilgiler doğrultusunda, Mine Hanım’ın verdiği bilgiler doğrultusunda bütün bunları sonuna kadar kullanmamız gerekiyor. Fakat bana öyle geliyor ki işte son günlerde gördüğümüz, gazetelerde gördüğümüz, gazetelere kadar yansıyan, biraz önce ders kitaplarından söz edildi, biz hani başörtüsünü özgürlük adına savunduk ama hayır dedik siz eğer bu yaklaşımla götürürseniz, iktidar elinizde geçtiği zaman bu kez başı açıkklar üzerinde baskı kuracaksınız. İşte tam da başı açık annenin çocuğuna iyi davranmayışı, bıyiksız bir babanın çocuğuna iyi davranmayacağı iddiasını hatırlayın, 6-7 yıl önce Isparta Valisi mi idi? Başörtülü kadın için onlar makbul kadınlardır biçiminde bir ayrımcılık yapmıştı. Ama her zaman olduğu gibi belki de hükümet tarafından ödüllendirildi, daha iyi bir göreve getirildi. Kesinlikle bu tür yasaya, Anayasaya aykırı beyan ve uygulamalar yaptırırma tabi tutulmuyor biliyorsunuz. Şimdi uzatmayayım, özetle az önce söylediğim gibi dünyevî hukuktan uzaklaşmak, ilkesellikten uzaklaşmak ve toplumu yeniden inşa etme projesinin şu anda Türkiye’de uygulamasını görmekteyiz. Bunu zannediyorum çok iyi kavramamız gerekir. Bunu kavradığımız zaman burada konuştuğumuz konunun, bu sorunun esasen ne bir bütçe sorunu olduğu, ne de bir ders kitapları sorunu olduğu, ne Türkiye’nin altından kalkamayacağı teknik, hukuki sorunlar olduğu görülür... Esas sorun zihniyette, yani Sünnizmi, ne yapıp edip Sünni tekeline kurmak esasen. Belki şöyle söylenebilir benim gördüğüm, İmam Hatip temelinde böyle bir mezhep anlayışı doğrultusunda toplumu yeniden şekillendirmek. Bu açıdan bir mücadele eşiği şöyle söylenebilir, şöyle bitirebilirim. Bunu nasıl yaptılar? Bunu anayasa yoluyla yaptılar, yani yıkımı anayasa yoluyla yaptılar ve gerçekten Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi diye... İlder Turan hocamız karşımızda, böyle bir sistem ol-

---

madığını, siyasal sistemin Türkiye’de en iyi anlatan hocalarımızın başında geliyor, böyle bir şeyin olmadığını, esasen sorunun bu sistemin, onların Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi dediği sistemin, Anayasa madde 2 de yer alan demokratik hukuk devleti olup olmadığı sorunsalında düğümleniyor. Demokrasi dışı, çoğulcu siyasal rejimin asgari koşullarını, denge denetim, hesap verebilir hükümet anlamında, erkler ayrılığı anlamında olmadığı için... Esasen bunu görmek gerekir, yani bizim bu kararı uygulatabilmemiz için bu mücadeleleri verelim, ama nasıl ki onlar demokratik düzeni, demokratik hukuk devleti kuralını olağanüstü ortam ve koşullarla, meşru olmayan yol ve yöntemlerle anayasayı yıkmak suretiyle, anayasayı değiştirmek suretiyle... İyi-kötü Osmanlı’dan bu yana Cumhuriyet demiyorum bakın, Osmanlı’dan bu yana çünkü şu finans, faizsiz finans kuruluşları tüzüğünü, düzenlemesini okuyunca bunu bırakın Cumhuriyet, bırakın Tanzimat, öncesi dönemde bile Osmanlı’da çünkü saf dini hukuk yoktu ki. Osmanlı’da örfi hukuk da vardı. Yani böyle bir düzenleme benim bilgim, benim kamu hukuku bilgim çerçevesinde, Osmanlı’nın hiçbir döneminde olmadı. Şimdi bunu görmemiz gerekir ki, bundan böyle vereceğimiz anayasal, demokratik ve hukuk mücadelesinin esas kalkış gücü olan, eşiği olan haklar ve özgürlükler mücadelesini anlamlı kılabilirim. Şimdi şöyle; Madem ki Sayın Bermek benim siyasal yönümü de öne çıkarıp öyle konuşma yapmamı istedi. O zaman onunla bitireyim ben. Şöyle bir ayrışma var mecliste, Cumhur ittifakı diyorlar kendilerine, ben monokratik ittifaksınız diyorum, çünkü hepsi söze başlarken Sayın Cumhurbaşkanımızın talimatları ile diyorlar. İşte gördük, ya deprem bölgesindesin, Cumhurbaşkanı talimat vermeseyse gitmeyecek misin oraya? Ama dikkat edin hepsi sıralandı, Cumhurbaşkanımızın talimatı ile geldik... Şimdi işte, bu işte onların Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi dedikleri sistemin şeyi bu, uygulanması bu, bizim istediğimiz monokrasi dediğimiz. Siz Cumhur ittifakı değilsiniz diyorum, Cumhur ittifakı olsaydınız, Anayasaya yollama yapardınız ama siz kişiye yollama yapıyorsunuz, tek kişiye, monokratik ittifaksınız. Biz de millet ittifakı diyoruz, birkaç parti ile birlikte. Hayır, CHP, İyi Parti, Türkiye İşçi Partisi, Demokrat Parti Saadet Partisi... Ben bunlara, bize demokratik muhalefet diyorum. Şimdi ikisi arasındaki fark şu, monokratik ittifakla demokratik muhalefet arasındaki fark şu: şimdi onlar tek kişi rejimi değil diyorlar, söylemde değil diyorlar, uygulamada tek kişi rejiminin olduğunu, yönetiminin olduğunu her vesile ile kanıtıyorlar. Biz ise hayır bu sürdürülemez diyoruz, bu demokratik değil diyoruz, burada anlaşıyoruz ama ne yapmamız gerektiği konusunda somut adım atmıyoruz. Son olarak; geçmişimizi kirlettiler onlar, monokratik ittifak, geleceğimizi belirsizleştirdiler, belirsiz hale getirdiler. E şimdi tabii ki o kuyuya atılan taş hesabı olmasın ama geleceği aydınlatmak, Türkiyeli demokratlara düşüyor o bakımdan çok önemli bir girişim, çok önemli bir süreç. Yolumuz açık olsun

SORU – CEVAP bölümünden özetler

Doğan Bermek :

Soru cevaplara başlıyoruz, beni ilgilendiren bir soru var: “Bu ülkede var olan sistemi, bu ülkede var olan söz konusu davalar üzerinden çözmeye çalışırken kararların arkasındaki felsefe ile tümüyle uyuyor muyuz, böyle bir tuzağa mı düşüyoruz” diyor.

Hayır, hiç de aynı kanaatte değilim. Biz doğrudan kararların arkasındaki felsefe ile mücadele ediyoruz, kararlarla mücadele etmiyoruz, Türkiye’de bir felsefe var, o felsefe kendisini düzeltene kadar biz bu çalışmayı sürdüreceğiz, sürdürmek zorundayız. Türkiye çağdaşlaşacaksa öyle çağdaşlaşacak. Dolayısıyla onlar var olan Türkiye’deki yönetimin var olan hukuk anlayışı içerisinde çare aramıyoruz. O çareleri arıyor olsaydık zaten çoktan başka bir zamanda başka bir şeyde olurduk, başka bir iletişim içerisinde olurduk.

İbrahim Kaboğlu:

Aleviler kadar bile kendini ifade edememe durumunda olan Sünni ailesinden ne kastedilmektedir, Sünni kesimden? Şöyle, bir kez tabii ben kesinlikle yurttaş kavramının ötesine geçen kavramlar kullanmıyorum, kullananlara da karşı çıkıyorum. Bu, mecliste de çoğu zaman yapılıyor. Hayır, yurttaşlığı öne çıkaralım diyorum ama burada ister istemez kullanmak gereği vardı, kullandım. Haliyle Alevi inancına mensup olmayan ve dışında İslam’ın Sünni anlayışı versiyonu diyelim, o çerçevede bütün diğerlerinin konulduğu torba olarak da bunu basitleştirebiliriz. Şimdi, yoksa bence bu kavramları kullanmak yerine yurttaşlık, Sünni kavramı kullanılmamalıdır, yani Alevi olmayan ama ben Müslümanım diyen bir kişinin çocuğunu okula gönderip bilmem o ne olduğu belirsiz, din adına din dersi vermeye kalkışanların eline bırakması da tabii herhalde bir ciddi bir sorun. Bu bakımdan ders kitaplarının elden geçirilmesi, Avrupa Mahkemesi kararları doğrultusunda reform yapılmasının ötesinde 61 Anayasası’nda olduğu gibi esasen din dersinin tercihli bir ders olması, zorunlu bir ders olmaktan çıkarılması... Zorunlu ders olduğu sürece ne yaparsak yapalım, siyasal güç dengeleri bu baskıyı devam ettirecektir.

2. İbrahim Kaygusuz’un, Avukat İbrahim Kaygusuz’un sorduğu çokça sorular... Şimdi sevgili Kaygusuz, zaten arkadaşlar yanıtladılar, nasıl uygulanacak, siyasi iktidar uygulamıyor, nasıl uygulama süreci nasıl, hangi esaslara göre takip edilecek? Cem evlerinin hukuki statüsü nasıl belirlenecek, hukuki olmaları için kanunlara yazılması gerekmez mi? Şöyle, şimdi bakın nasıl uygulanacak, tabii bu işin teknik yönü üzerinde durulacak, uygulanması gerekiyor hiç kuşku yok ki. Anayasa Mahkemesi kararı nasıl uygulanıyorsa, Avrupa Mahkemesi kararı da o şekilde uygulanması gerekiyordu. Dolayısıyla burada Rıza Bey’in anlattığı gibi Anayasanın 90. maddesini sürekli ihlal halindeyiz, ihlal ediliyor. Bu açıdan Anayasa ihlal ediliyor. Şimdi Türk Ceza Kanunu madde 309’da biliyorsunuz Anayasa suçu işleyebilmek için cebir ve şiddet öğeleri kullanılıyor. Ama burada devlet organlarının cebir ve şiddet öğesini kullanmaya ihtiyaçları yok. Zaten onlar kullanıyorlar. Falan dağı devirmek için eğer yurttaşlara “hayır biz yaşam alanımızı korumak istiyoruz” diyorsan, jandarmayla polis de gidiyor. Onu engelliyor. Şiddeti o yolla kullanıyor. Dolayısıyla bu şimdi söyleyeyim söz değil, mecliste de sıkça dile getiriyorum. Siz Anayasayı bir kez ihlal edersiniz 2 kez ihlal edersiniz ama Türk Ceza Kanunu 309’un hiçbir biçimde Anayasayı ihlal etme gücüne sahip olmayan kişilere uygulamaya devam edersiniz. Oysa biz bu şekilde Anayasa dışı uygulamalara devam ettiğimiz sürece Anayasa suçu işleme alışkanlığımızı sürekli hale getiririz, sözlerimi eleştiriyor. İhlal edilmeye devam ediliyor. Cem evleri hukuki

---

statüsü Avrupa Mahkemesi kararı belirlemiş bulunuyor. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nden var mı yetkili burada? Siz buradasınız. Mesela önceki akşamda, muhtemelen benden sonra konuşacaksınız, önceki akşamki Sayın İmamoğlu'nun bize verdiği brifing, bilgilendirme toplantısının arkasından, o deprem nedeniyle erken ayrılmak zorunda kaldı ama Avukat Doğan Subaşı ile ayrıntılı konuştuk. Bugün gelecekti ama Balıkesir'e gitmek nedeniyle gelemedi. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Alevi Cem evlerinin hukuki statüsünün tanımak ya da tanımama biçiminde bir yetkiye sahip değil. Türkiye Büyük Millet Meclisi de böyle bir yetkiye sahip değil. Burada işin özü şu: Anayasa madde 15'e göre, ben şuyum diyorsam inancım, o belirleyicidir, yoksa başkası hayır sen öyle değilsin böylesin diyemez. Şimdi buradaki işin özü, din ve inanç, vicdan özgürlüğünün özü budur. Şimdi zaten Avrupa Mahkemesi mahkeme kararları, Avrupa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay yani uluslararası ve ulusal mahkemeler kanalıyla Cem evlerinin hukuki statüsü tanınmış. İstanbul Büyükşehir Belediyesinin kararı neden yanlıştır? Orada eğer bu tanınmış ise mahkeme kararı yoluyla, Belediye Meclisi'nin yapması gereken şey, su camilere ücretsiz veriliyorsa Cem evlerine de ücretsiz verilecektir. Vermiyorsa eğer Anayasa madde 10'u ihlal ediyor. Onun gerekleri ayrıca tartışılabilir tabii ama böyle bir yanılgıya düşmemek gerekir. Cem evlerinin hukuki statüsü ya da Alevilik var mı yok mu, din mi değil mi, o benim işim değil, o bizim işimiz değil. Ben Anayasa'ya bakarım ve Anayasa özgürlüğü tanıdıysa o zaman biri ben dinsizim der, ben hiçbir şekilde sen niçin dinsizsin deme hakkına sahip değilim. Zaten vicdani ret de bundan çıktı. Neden Türkiye tanımıyor ama direniyor Türkiye, fakat bakıyorsunuz Türkiye'nin öbür tarafında bir hâkim vicdani ret kararı verebiliyor. Hani umudumuzu yeşerten hususlardan biri. Bu nedenle tabii bu kanunlara yazılması, Anayasaya yazılmış, ayrıca kanunlara yazılmasına gerek yok. Bu mücadele bu açıdan açık nettir. Ama siyaset bunu kilitliyor, siyaset kilitliyor. İşte İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nde gördüğümüz gibi... Başkana dedim ki, siz Avrupa Mahkemesi'nin kararlarının bilgi notunu kullanmadığınız mı? Kullandık dedi ama reddettiler. Siyasal bir karar, siyasal bir karar... Dileriz ki önümüzdeki dönemlerde İstanbul Büyükşehir Belediyesi bu karardan dönsün ve Anayasa madde 10 eşitlik ilkesinin gereğini yerine getirsin. Alevi davası avukatı olarak soruyorsunuz. Avrupa Mahkemesi Alevi davası avukatı olarak ve şimdi de Cem Vakfı genel başkan yardımcısı olarak, olur da Avrupa Mahkemesi kararlarındaki Alevilerin talepleri ile ilgili bize öneriler yapılmaya karar verilirse Alevilerin karşılaşılabileceği zorluklar, tehlikeler neler? Şimdi zaten buradaki sorun, burada zaten anlatılmaya çalışılan işin özü, mahkeme kararına uyuyacak mıyız uyumayacak mıyız diye bir seçeneğimiz yok. Mahkeme kararına uyulur ama burada gördüğüm kadarıyla, 10 senedir bizde bütün devlet organları Diyanet İşleri Başkanı başta olmak üzere seferber edilmiş durumda. Avrupa Mahkemesi Türkiye'yi anlar mı ki böyle bir karar versin diye. Diyanet İşleri Başkanı'nın görevi bu değil. Anayasa madde 36 açık. Diyanet İşleri başkanının görevi aynı zamanda laikliğin güvencesi olarak, dinler arasında farklı inançlar arasında eşit söylemde ve eşit işlemde bulunmak. Ama şimdi esasen Anayasa madde 2'nin temeli neydi? Hukuk devleti, siyaseti camiye sokmayacaksınız, siyaseti kışlaya sokmayacaksınız, siyaseti okula sokmayacaksınız. Şimdi ise tam tersi oldu, siyaseti sokmak bir yana ne yapıyor Diyanet İşleri Başkanı, geliyor orduya şey yapıyor, bir başka müftü gidiyor öğrencilere hayır diyor, biz dinsel

---

temelde toplumu, siz ne kadar direnirseniz direnin dönüştüreceğiz diyorlar. Şimdi bu böyle olunca o zaman bizim dile getirdiğimiz, okuduğumuz teknik bilgilerin, hukuki bilgilerin etkisi sınırlı kalıyor. O zaman siyasi irade belirleyici oluyor. Bizim hukuk sistemimiz Avrupa hukuk üzerine inşa edilmiştir. Bu sadece Cumhuriyet ve Avrupa Mahkemesi yoluyla değildir. 1856 dan bu yana Avrupa kamu hukuku düzenine dâhil olan Osmanlı Devleti'nden bu yana bu böyledir ve bunu sürekli dillendirmemiz gerekir. Konuşmamın sonunda hani bizi bir mücadele bekliyor, siyasi hukuki mücadele ikileminde değişimin içerisinde bu var. Yani bizim hukuk düzenimiz bellidir, bunları tartıştırmamız gerekir.

Mine Yıldırım : Bir ekleme yapmak istiyorum. Aslında Diyanet İşleri Başkanlığı bu elektrik faturalarının ödenmesi ile ilgili işlemlerinde, 2002 yılında Bakanlar Kurulu'nun aldığı bir kararı dikkate alıyor. Orada da Bakanlar Kurulu kararında ibadethaneleri parantez içinde cami, mescit, kilise, havra ve sinagog diye sınırlamış. Elektrik enerjisi yıllık giderleri Diyanet İşleri Başkanlığı'nın takip eden yılın bütçesinden konacak ödeneklerden karşılanır hükmü var. Yani Anayasayı dikkate alarak Cem evlerini ibadet yeri sayabilir belediyeler. Bence bununla kendisini sınırlamak zorunda değil ama işin teknik kısmına bakmamız gerekirse böyle bir Bakanlar Kurulu kararı da var. Yani bu daha çok, genel çerçeveyi bu belirliyor diyebiliriz. Çünkü imar kanununda da belediyeler imar planlarında ibadet yerlerini belirler diyor ama aynı zamanda da o yerin en üst amiri de ibadet yerini onaylar diyor yani onun da bir rızası gerekiyor ve birçok şekilde o şekilde takıldı. İzmir'de mesela acaba Cem evlerine Valilik onay verecek mi? Bu işin diğer kolu ama pratikte belediye meclisleri, çoğunluğu sağlayabildiğiniz sürece imar planında ibadet yeri olarak işaretleyebilir ve bu desteği kendisi bütçesinden sağlayabilir.

Rıza Türmen

İBB Cem evlerinin ibadethane olarak tanınması için bir önerge sundu. Önerge kabul edilmedi, reddedildi. Meclis üyeleri yasal düzenleme gerektiğini söyledi gerekçe olarak. İbrahim Hoca yeterince konuştu bu konuda, söylediklerini ben de paylaşıyorum. Burada bir karara falan ihtiyaç yok. Bu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin İzzettin Doğan davasında gayet açık söyleniyor. Tanınmaması, ibadethane olarak tanınmaması din özgürlüğüne müdahale niteliğindedir. Bir ihlalidir. 9. Maddenin ihlalidir. Ortada bir 9. Maddenin ihlali varsa, Anayasanın da 90. Maddesi varsa ve o madde diyorsa ki Türkiye'deki kanunlarla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları arasında çelişki varsa, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararı esas olarak alınır diyorsa, o zaman başka bir karar almaya ihtiyaç yok. Bunun uygulanmaması doğrudan doğruya Anayasanın 90. Maddesinin ihlalidir. Şimdi Anayasanın 90. Maddesi ihlal ediliyorsa buna karşı ne yapılabilir? Buna karşı, bir kere Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru yapılabilir, ben bu konuda bireysel olarak benim hakkım ihlal ediliyor denilebilir ya da böyle Bakanlar Kurulu'nun falan kararı varsa buna iptal davası açılabilir. Yani bir siyasi parti örneğin, Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açabilir.

Doğan Bermek: Medyascope'daki bir programda da bunu önerdik ama siyasi partiler

---

duymuyor bunu da.

Rıza Türmen Yani siyasi partilerle konuşmak lazım. Yani başka bir kanun çıkarmaya, ibadethane olarak tanınması gerekli diye kanun çıkarmaya gerek yok?

Sonraki dört soru da aslında aynı soruların devamı: Uygulanmayan AİHM kararlarına karşı ne yapılabilir? AİHM kararları uygulanacak sonunda. Yani burada yapılacak birkaç şey var. 1: Bir kere başvuru ne yapabilir? Yani burada davayı açan Alevi kuruluşları ne yapabilir?

Alevi kuruluşları görüşmelerdeki kararı bekler. Ondan sonra hala uygulanmıyorsa Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne yeni bir dava açabilir, kararının uygulanmaması ile ilgili yeni bir ihlal vardır ortada. 46. Maddenin ihlali vardır, yani din özgürlüğü 9. Maddeyle birlikte, yeni bir dava açabilir.

Ya da bu Azerbaycan davasında olduğu gibi Bakanlar Komitesi'nden bir karar almasını talep edebilirler. Karar uygulanmıyor, bunu yeniden AİHM'e gönderin AİHM karar uygulanıyor mu uygulanamıyor mu diye, 46. Maddenin ihlali var mıdır diye yeni bir karar alsın diyebilir. AİHM bu kararı aldıktan sonra Bakanlar Komitesi'ni sıkıştırır.

Bakanlar Komitesi ne yapabilir? Bakanlar Komitesi giderek merdivenleşen bir müeyyideler silsilesine başvurabilir. Yani önce kararı uygula diye, kararlar alır, ara kararlar alır, sonra kararının uygulanması için Dışişleri Bakanlığı'na mektup yazar, yok efendim Adalet Bakanlığı'na mektup yazar kararı uygulayın diye. Ondan sonra giderek bu artar. Bakanlar Komitesi'nde başkanlık sıranız geldiğinde başkanlık yaptırmaz, ondan sonra oy hakkını askıya alabilir, sonunda Avrupa Konseyi'nden ihraca kadar gidebilir. Bunun bir tek örneği vardı. Albaylar Cuntası sırasında Yunanistan kararlara uygulamadı diye ihraca doğru giderken, baktı ki kötüye gidiyor, kendisi çekildi Yunanistan. Böyle örnekler de vardır.

Loizidu kararını nasıl uygulattılar? Bir sene sonunda Türkiye bağıra bağıra uygulamak zorunda kaldı Loizidu kararını, iki misli daha fazla para verdi. Kararlar uygulanır, fakat tabii geç uygulanıyor. Onun için orada aktif Bakanlar Komitesi'ne görüş bildirmek lazım, kararın uygulanması ile ilgili gelişmeleri anlatmak lazım. Mesela bu belediye meclislerinin bu girişiminin reddedildiğini oradaki AKP'li oylarla reddedildiğini Bakanlar Komitesi'ne bildirmek gerek.

Doğan Bermek:

Bir son soru geldi, Alevilerin evlerinin kapısına çarpı işareti atılmasıyla ilgili bir provokasyon var. Doğru, bu provokasyonlar zaman zaman oluyor. Bence nabız yokluyorlar. Zaman zaman yokluyorlar, Alevilerle Sünniler arasında çatışma zemini yaratabilir miyiz diye. Alevilerin sağduyusu bugüne kadar böyle bir çatışma zemininin oluşmasına imkân vermedi. Bugünden sonra da bunun olabileceğini zannetmiyorum, çünkü her geçen dakika daha fazla Sünni daha yakın oluyor Alevilere doğru.

Av. Namık Sofuoğlu : Çok teknik bir sorum olacak, çok kısa kesmeye çalışıyorum, bunu kusura bakmayın Rıza Bey'e dönüp sormak istiyorum, hocam Mansur dedenin davasında, bizim kazandığımız din dersi davasında ihlal kararı verdi ve bunu seçmeli yapmalısınız dedi. Peki, bu karar Anayasa Mahkemesi'nin 90. Anayasanın 90. Maddesinin son hükmüne müracaat edersek, Anayasanın din derslerini zorunlu kılan maddesini batıl duruma getirmiş midir?

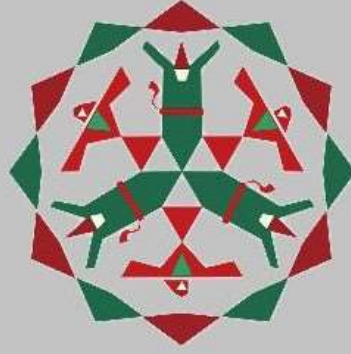
Rıza Türmen :

Bu çok doğru bir soru. 90. maddeye baktığınız zaman, 90. madde sadece yasalarla, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları arasındaki çelişkidir bahsediyor. O zaman Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları esas alınır, önceliklidir, üstündür. Ama Anayasadan bahsetmiyor, 90. Madde açısından baktığımız zaman. Ama böyle yapmamış olsa bile, yani Anayasanın üstünedir dememiş olsa bile, Türkiye'nin taraf olduğu bir uluslararası sözleşme var. Bu uluslararası sözleşme gereğince Türkiye, mahkeme kararlarını uygulamak zorunda. Anayasa Mahkemesi Anayasanın 90. Maddesi hiç olmasaydı bile, böyle bir madde hiç konulmamış olsaydı bile Türkiye bu kararları uygulamak zorunda ve kararı uygulamama gerekçesi olarak kendi milli mevzuatını gösteremez. Bu Viyana anlaşmalar sözleşmesinin çok açık bir maddesidir. Yani hiç kimse uluslararası sözleşmelerdeki yükümlülüklerinden kurtulmak için kendi milli mevzuatını ileri süremez. Onun için 90. Madde ne derse desin, Türkiye bu kararları uygulamak zorundadır. Mansur Yalçın kararı da buna dâhil tabii. O zaman ne yapacak Anayasa kendi zorunlu din dersi ile ilgili Anayasa hükmü değiştirmesi lazım.

Doğan Bermek: Kendi milli mevzuatını öne süren iki ülke var şu anda birisi Kuzey Makedonya, öbürü de Türkiye ikisi de aynı kafada gidiyorlar. Değerli dostlar katıldığınız için çok çok teşekkür ediyorum. Sözlü konuşmalara fazla imkân vermediğimiz için hepimizden özür diliyorum ama bu konu o kadar şeye açık ki... Uzun tartışmalara açık ki, yuvarlak masaya dönüşüyor, bu sefer de çok sıkıcı ve itici sonuçlara yol açıyor çoğu zaman. Uzun olduğu için biz de sözlere yer vermedik. Tekrar tekrar İbrahim Bey'e –burada değil ama- huzurlarınızda teşekkür ediyorum. Rıza Bey zaten bu işin ağabeyi, abisi bir anlamda. Bize bugüne kadar o kadar çok katkısı oldu ki Rıza Bey'in. Bu geldiğimiz noktaya onun sayesinde geldiğimizi söyleyebilirim. Üçüncü olarak da buradaki inanç özgürlüğüne inanan bütün kurumların insanlarına, bütün kurumlardan gelenlere, başka bir süreçte başka bir çalışma tarzının gelişmesi gerektiğine, artık bizim alıştığımız, bayramda veya Muharrem'de Cemevi'ne gelen politikacıyla konuşarak bir şeylerin çözülmeyeceğini anlayıp, bu işleri hukuki zeminde, uluslararası zeminde sürdürecektir, tartışacak, takip edecek bir yapıya dönüşmemiz gerekiyor. Biraz kendimizi kasabalılıktan çıkarıp Avrupalılaştırmak zorundayız. Teşekkür ederim.

ADO

Alevi Düşünce Ocağı

ADO-ALEVİ DÜŞÜNCE OCAĞI DERNEĞİ

İstiklal Cad. No. 76 K/4-13 Beyoğlu 34435

İstanbul / Türkiye

Ph: (0212) 293 2230-31

mail@aleviocagi.org

www.aleviocagi.org

www.aleviocagi.org

“Bu yayın, Etkiniz AB Programı kapsamında Avrupa Birliği finansal desteğiyle üretilmiştir. Bu yayının içeriğinden yalnızca ADO Alevi Düşünce Ocağı Derneği sorumludur ve hiçbir şekilde Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmamaktadır”